سێ قوربانییەکە

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، گەڕەکی خانزاد، هەولێر

س. پ. ژمارە: ١

www.araspublisher.com

عەبدولمونعیم غولامی

سێ قوربانییەکە

شێخ سەعید بەرزنجی-شێخ عەبدولسەلام بارزانی

شێخ زاری ئەلزەوبەعی

وەرگێڕانی: ئیحسان ئیروانی

ناوی کتێب: سێ قوربانییەکە
نووسینی: عەبدولمونعیم غولامی
وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئیحسان ئیروانی
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ٢٧٣
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە و بەرگ: ئاراس ئەکرەم
سەرپەرشتیی کاری چاپخانە: ئاوڕەحمانی حاجی مەحموود
چاپی یەکەم ، هەولێر- ٢٠٠٤
لە کتێبخانەی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەر لە هەولێر
ژمارە (٢٠٤)ی ساڵی ٢٠٠٤ی دراوەتێ

روونکردنەوەیەک

ئەم پەرتووکەی لە بەردەستتانە، سێ وتاری تێروتەسەلی مێژوویی لەخۆدەگرێت، ناوەڕۆکەکانیان سەربوردەی سێ رووداوی لەیەکتر جیای سات و شوێن و هۆکار دەگێڕێتەوە. نووسەری وتارەکان سەرەتای هەر رووداوێکی بەچەند زانیارییەک دەربارەی سەنگ و پایەی کەسایەتی مەبەست دەسپێدەکات، ئینجا رەوش و بارودۆخی گوزەرانی ئەوسامان بۆ باس دەکات، پاشان هۆکارو چۆنیەتی سەرهەڵدانی ئاریشەکان شرۆڤە دەکات، دواتر دەرەنجامە خۆێناوییەکان و کاردانەوەکانیان دەخاتەڕوو.

دوو لەو رووداوانەش، کە پەیوەستن بەگەلی کوردمان، کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر ئاراستەی رێڕەوی بیروبۆچوونی سیاسی و کۆمەڵایەتیی لەنێو کۆمەڵگای کوردەواریدا هەبووە، بەتایبەتی لەسێدارەدانی یەکەم رابەری شۆڕشی بارزان لە سەدەی بیستەمدا بووە هەوێنی سووربوونی سەرکردایەتی شۆڕش و وڵاتپەروەران لەسەر بەرخودان تا گەیشتن بەرۆژی ئازادی گەل و رزگاری وڵات لە دەست بێگانە.

گرنگی ئەم پەرتووکەش لەوەدایە، کە بەپێنووس و هزری نووسەرێکی عەرەبی عیراقی نووسراوەو، هەر خۆیشی هاودەمی ئەو رووداوانە بووە. هەروەها بڵاوکەرەوەکەشی کە هەستاوە بەکۆکردنەوەی وتارەکان و لەچاپدانی پاراستوونی لە فەوتان و بەهەردووکیان کارێکی پیرۆزیان بۆ ئەنجامداوین.

بێگومان، ئەم پەرتووکە کە لەسەر شێوەی گێڕانەوە نووسراوە، بەسەرچاوەیەکی هەرە سوودبەخش دادەنرێت بۆ مێژوونووسان و ئارەزوومەندانی زانین و رۆشنبیری. هەروەها خوێنەرانی بەگەشتێکی ئەندێشەیی دەباتە نێو دەیەکانی یەکەمی سەدەی رابردوو.

مایەوە بڵێم، کە هەر لە تەمەنێکی زووەوە (لە کۆتایی هەشتاکان) ئەم پەرتووکەم وەک سەرچاوەیەکی سوودلێوەرگیراو لەنێو هەندێک لەو پەرتووکە مێژووییانەی خوێندومەتەوە بەرچاوکەوتووە، بەڵام بەبێ ئەوەی بیرم بۆ دەستخستنی چوو بێت، ئەگەرچی دۆزینەوەشی سەخت بوو. تاکو جارێکیان (لە ئەیلولی/٢٠٠١) سەردانی رێزدار «شێخ جیهاد شێخ ئیسماعیل شێخ عەبدولسەلام بارزانی»م کرد، بەرێککەوت باسی ئەم پەرتووکەی بۆ کردم و دانەیەکی کۆپیکراوی پێ بەخشیم. دوای خوێندنەوەی بیری وەرگێڕانیم بۆ سەر زمانی کوردی لەلا گەڵاڵەبوو، نەخاسمە کە ئێستا خوێنەری کوردی لە زیادبوون دایە. بەڕێزیشیان هانی دام.

لە وەرگێڕانیشیدا هەوڵێکی زۆرم داوە بەبەکارهێنانی کەمترین وشەی بیانی دەقاودەق وەکو خۆی بیکوردێنم و، بەلەبەرچاوگرتنی روونکردنەوەو پەراوێزی پێویست، بەبێ ئەوەی دەستکاری دەقە ئەسڵییەکە بکەم.

لە کۆتاییدا، رێزو پێزانینم هەیە بۆ هەموو ئەو لایەن و بەڕێزانەی هاوکارییان کردووم.

ئیحسان ئیروانی
هەولێر – ١١/٢٠٠٢

پێشکەشکردن

زۆرێک لە مێژوونووس و توێژەرەوەی بیانی باڵیان کێشاوەتە سەر هەندێک لە رووداو و بەسەرهاتەکانی مێژووی هاوچەرخی کورد، ژمارەیەک نووسەری عەرەبیش لەم بوارەدا شوێنپەنجەیان دیارە، گرنگی دانی ئەمانەش پتر بەو رووداوانەبوو ئەوانەی لە کوردستانی باشوور (عیراق) بەرپابوون زیاتر لە پارچەکانی تری کوردستان، بەتایبەتیش دوای ئەوەی کوردستانی باشوور بووە پارچەیەک لە دەوڵەتی عیراقی تازەدروستبوو کە دوابەدوای پەرەسەندنەکانی پاش کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهان پێکهێنرا، ئەو دەوڵەتەی کە لەسەر بنەمای سیستمێکی فەرمانڕەوایی عەرەبی-سونی بەڕێوەدەچوو.

چەند هۆکارێک هەن پاڵیان بەتوێژەرەوەو مێژوونووسانی عەرەب وەناوە بۆ دەستکردن بەلێکۆڵینەوە لە مێژووی کورد، لەنێویاندا هەبوون هەوڵیان داوە ئەو مێژووە بشێوێنن، ئەمەش بەهۆی چەند پاڵنەرێکەوە، گرنگترینیان پاڵنەری رامیاری و دەمارگیری بۆ نەتەوەی عەرەب لە دژی نەتەوەی کورد، دەتوانرێت بەروونی تێبینی ئەمە بکرێت لە نووسینەکانی هەندێک پێشەنگانی نەتەوەپەرستی عەرەب لە نموونەی «ساطع الحصري»و «أمين الريحاني»و هیتریش لەوانەی پەیوەندی توندوتۆڵیان لەگەڵ گەورە سیاسەتمەدارانی عیراقدا هەبوو. لێرەدا نووسینەکەی «د. فاضل البراك» - کە یەکێکە لە کۆڵەگەکانی دەزگای ئاسایشی عیراق لە هەشتاکانی سەدەی بەسەرچوو- بەنموونە دەهێنینەوە، کە هەوڵی داوە لە پەرتووکەکەیدا (البارزاني الأسطورة والحقيقة) وێنەی راستەقینەی راپەڕینە کوردییە یەک لەدوای یەکەکانی دەڤەری بارزان بشێوێنێت، نەخاسمە ئەوانەی رابەری کورد مەلا مستەفای بارزانی سەرکردایەتیی دەکردن.

لەلایەکی تریشەوە نووسەری تری عەرەب هەن بەپاکی و بێگەردی ناسراون و خۆیان دوورخستۆتەوە لە دەمارگیری بۆ نەتەوەی عەرەب یان بەهەندهەڵگرتنی خۆبەستنەوە بەسیاسەت، باشترین نموونەی ئەوانەش «عزيز شريف»ە، کە لە نووسینەکانیدا جەختی لەسەر مافی رەوای گەلی کورد کردووە بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتییەکانی. «شاكر خصباك»یش راستگۆیانە باسی مێژوو و جوگرافیای کوردستانی کردووە. هەروەها نووسەرو مێژوونووسی عیراقی «جرجيس فتح الله» کە زیاتر لە روویێکەوە خزمەتی مێژووی کوردی کردووە جا چ لە رێی نووسینەکانیەوە بێت چ لە رێی هەوڵە بێوچانەکانی بۆ وەرگێڕانی زۆرێک لە پەرتووکی رەسەن و بەهادارەوە بووبێت، بەتایبەتی ئەو پەرتووکانەی باس لە رووداوە مێژووییەکانی کوردستانی عیراق دەکەن.

هەندێکی تریش هەن راستگۆ بوونە لە گێڕانەوەی رووداوەکانی مێژووی کورد، بەڵام لەتەک ئەمەشدا دەمارگیری خۆیان بۆ نەتەوەی عەرەبیان و رەچاوکردنی لایەنی سیاسی لە هەندێک بواردا نەشاردۆتەوە، بەرچاوترین ئەوانەی ئەم رێچکەشیان گرتبووەبەر «عەبدولمونعیم ئەلغولامی»یە.

ئەلغولامی لە ساڵی ١٩٠٤ لە شاری مووسڵ لە خانەوادەیەکی ناسراو بەزانست و وێژە لەدایکبووە، ئەویش بنەماڵەی سەیدەکانی غولامیی- تەغلوبیی مووسڵییە، کە هۆزانڤان و ئەدیب و مێژوونوسیان لەنێودا هەڵکەوتوون، وەک «شێخ محەمەد بن مستەفا ئەلغولامی» (ساڵی ١٧٧٢ کۆچی دوایی کردووە) خاوەنی پەرتووکی (شمامة العنبر والزهر المعنبر). ئەلغولامی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی خۆی لە مووسڵ تەواوکردووە، لە ساڵی خوێندنی ١٩١٥-١٩١٦ چووەتە خانەی مامۆستایان، دوای لێ دەرچوونیشی لە پیشەی فێرکاری کاری کرد تاکو خانەنشینبوونی لە ساڵی ١٩٥٨، و لە بەرواری ٢٣ تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٧ کۆچی دوایی کرد.

ئەندامانی خانەوادەکەی بەشداریێکی هەمەچەشنەیان هەبوو لەو جموجۆڵە نەتەوەییە عەرەبییەی لە نیوەی یەکەمی سەدەی رابردوو لە

مووسڵ تەشەنەی کردبوو، بەتایبەتیش براکەی «محەمەد ڕەئووف ئەلغولامی» کە لە دامەزراندنی زۆرێک کۆمەڵەو ڕێکخراوی نەتەوەیی عەرەبی بەشداری کردبوو، ئەمەش کاریگەری خۆی لەسەر عەبدولمونعیم ئەلغولامی هەبوو و لە تەمەنێکی زووەوە بووە ئەندام لە زۆرێک لەو کۆمەڵەو ڕێکخراوە نەتەوەییە عەرەبییانەی لە سەرەتاکانی سەدەی ڕابردوو لە مووسڵ دامەزرابوون، ئەو بەیەکەمەکانی بەئەندامبووی کۆمەڵەی (العلم)ی نەتەوەیی عەرەبی دادەنرێت، کە لە پێش جەنگی یەکەمی جیهان لە ساڵی ١٩١٤ دامەزرابوو و زۆرێک گەنجی هۆشیاری شاری مووسڵ چووبوونە ریزیەوە، ئەم کۆمەڵەیە تاکو ڕۆژی ٢٤ی مایسی ١٩١٩ بەردەوام بوو کاتێک ناوی گۆڕدرا بۆ کۆمەڵەی (العهد)، هەروەها لە هەمان کاتدا لە ڕێکخراوێکی تریش کە بەناوی (جامعة الآداب)بوو ئەندام بوو، ئەویشیان هەر لە مووسڵ لە ساڵی ١٩١٨ دامەزرابوو و تێدەکۆشا بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریەتی نەتەوایەتی عەرەبی. سەرەڕای بۆچوونە نەتەوایەتییەکانی، ئەلغولامی هەڵگری بۆچوونی ئیسلامیش بوو، ئەمەش لە بەئەندامبوونی لەنێو هەندێک لەو ڕێکخراوە ئیسلامییانەی لە ساڵی ١٩٣٠ لە مووسڵ دروستببوون وەک کۆمەڵەی (الشُبان المسلمين) بەرجەستە دەبێت. هەر ئەمەشیان هۆی باسکردنی ڕووداوەکانی مێژوو، لەنێویان مێژووی کورد بەدیدێکی عەرەبی-ئیسلامیمان بۆ ئاشکرا دەکات.

جگە لە کارە رامیارییەکەی، ئەلغولامی پشکداری لە کاری ڕۆژنامەوانیشدا کردووە، لەنێو ڕۆژنامەکانی مووسڵ و بەغدادا بەناوی ڕاستەقینەی خۆی یان بەناوی خوازراوەوە وتاری مێژوویی و رامیاری بڵاودەکردنەوە، لە ڕۆژنامەی (صدى الأحرار)ی مووسڵی بەناوی (مؤرخ)ی دەنووسی، لە ڕۆژنامەی (العراق)ی بەغداییش بەناوی (تغلبي)، لە ڕۆژنامەی (نصير الحق)ی مووسڵیش بەناوی (أبو وائل)ی دەنووسی.

ئەلغولامی زۆر پەرتووکی دەربارەی مێژووی هاوچەرخی مووسڵ نووسیوون، یەکەم پەرتووکی بەناوی (السوانح في الأحداث الوطنية) لە

ساڵی ١٩٣٢ دەری کردووە، کە پێکهاتووە لە کۆمەڵە وتارێکی بەڵگەداری باوەڕپێکراو سەبارەت بەبزاڤی نەتەوەیی عەرەبی لە مووسڵ لە پێش جەنگی یەکەمی جیهان و دواتری، پەرتووکی دووەمیشی بەناوی (أسرار الكفاح الوطني في الموصل ١٩٠٨-١٩٢٥)ە، بەشەکەی یەکەمی لە ساڵی ١٩٥٨ لە بەغدا چاپ کرد، تیایدا باس لە مێژووی ڕێکخراوە رامیارییە نهێنی و ئاشکراکانی مووسڵ دەکات، هەر لە کودەتا دەستوورییە عوسمانییەکەی ساڵی ١٩٠٨ تاکو یەکلاکردنەوەی کێشەی مووسڵ. ساڵی ١٩٣٩ش پەرتووکی (خروج العرب من الأندلس)ی دەرکرد، ساڵێک دوای ئەویش پەرتووکی (مآثر العرب والإسلام في القرون الوسطى)ی دەرکرد، لە ساڵی ١٩٥٠ش پەرتووکی (بقايا الفرق الباطنية في لواء الموصل)ی بڵاوکردەوە، لەگەڵ چەندەها پەرتووکی تری بڵاوکراوەو بڵاونەکراوە.

ئەلغولامی لە بواری مێژوودا تەنها گرنگی بەعەرەبەکان نەداوە، بەڵکو گرنگی بەهەندێک ڕووداوی سەرنجڕاکێشی مێژووی هاوچەرخی کوردیشی داوە، نەخاسمە ئەوانەی لە کوردستانی باشووردا ڕوویانداوە، لەم لایەنەشەوە هەندێک نووسینی هەیە، لەوانە پەرتووکی (ثورتنا في شمال العراق ١٩١٩-١٩٢٠)و پەرتووکی (**الضحايا الثلاث**) واتە (**سێ قوربانییەکە**)، کە لە بنەڕەتدا لە کۆمەڵە وتارێک پێکهاتووەو کاتی خۆی لە ساڵی ١٩٥١ لە ڕۆژنامەی (صدى الأحرار)ی مووسڵی بڵاوکراونەتەوە، لە ساڵی ١٩٥٥ش مامۆستا «حەمادی ئەلناهی» کۆی کردوونەتەوەو لەسەر شێوەی پەرتووکێک چاپ و بڵاوکردۆتەوە، چۆنیەتی ئەنجامدانی ئەم کارەشی لە پێشەکی پەرتووکەکەدا لەژێر ناونیشانی (**وتەی بڵاوکەرەوە**)دا باس کردووە، هەروەها دوای ئامادەکردنی کتێبەکە خودی نووسەر هەندێک پەراوێزی ڕوونکەرەوەی بۆ نووسیوە، وێڕای ئەمەش پەرتووکەکە بەدەر نەبوو لەو هەڵانەی وەرگێڕ هەوڵی ڕاستکردنەوەیانی داوەو ئەویش لەلای خۆیەوە پەراوێزی پێویست و ڕوونکەرەوەی بۆ زیاد کردوون. پەرتووکەکە باس لە ڕووداوەکانی سێ کێشە دەکات، یەکەمیان:

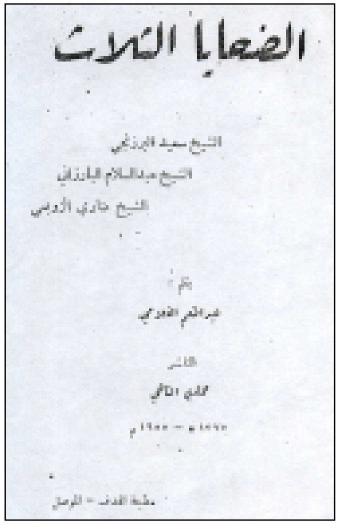

ڕووداوی کوژرانی شێخ سەعید بەرزنجی و بارودۆخی ژیانی ئەوسای شاری مووسڵ، دووەمیان: زۆرداری دەسەڵاتداریەتی عوسمانی و داواکاریەکانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و چۆنیەتی لەسێدارەدانی، سێیەمیان: شێخ زاریی زەوبەعی و کوژرانی ئەفسەرێکی ئینگلیز و کێشەی دەستگیرکردنی.

پەرتووکی (سێ قوربانییەکە) بەسەرچاوەیەکی هەرە گرنگ و دەگمەن دادەنرێت بۆ هەر یەکێکی بییەوێ لەسەر مێژووی کوردستانی باشوور -لە ماوەی سەرەتاکانی سەدەی بەسەرچوو- بنووسێت، یاخود بییەوێ زانیاری لەسەر ڕێڕەوی ڕووداوەکانی ئەو ماوەیە دەستبخات، نەخاسمە کە دوو ڕووداوی نێو پەرتووکەکە پەیوەستن بەدوو کەسایەتی پایەدار و ناوداری کوردان، ئەوانیش «شێخ عەبدولسەلامی بارزانی»و «شێخ سەعیدی بەرزنجی»ن. نووسەری پەرتووکەکەش کە هاوەدەمی هەرسێ ڕووداوەکە بووە، بۆ زانیارییەکانی پشتی بەژمارەیەک سەرچاوەی نووسراو و بینەری ڕووداوە ئاماژەبۆکراوەکان بەستووە.

ئەلغولامی لە پەرتووکەکەی (سێ قوربانییەکە)دا هەوڵیداوە ستەمدیدەیی گەلی کورد بەدیاربخات و ئەو زوڵم و زۆریەی لەژێرسایەی حوکمی عوسمانییەکان دەیچێژت بخاتەڕوو، هەروەها هەندێک وشەی بەکارهێناوە نیشانەی ئەوەن کە هاوسۆزبووە لەگەڵ ڕابەرو ئەو کەسایەتییە کوردییانەی ڕۆڵیان لەو ڕووداوانەدا هەبووە، وەک بەکارهێنانی وشەی (شەهیدبوون) بۆ کوژرانی شێخ سەعید بەرزنجی و گیانەکەی بە(پاک و بێ گوناه) ناودەبات، هەروەها دیمەنی لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام

بارزانی بە(دڵتەزێن) ناودەبات. لەگەڵ ئەمەش ئەلغولامی خۆی تووشی هەڵە کردووە لە بارەی هەندێک لایەنی تایبەت بەگەلی کورد جا چ بەئەنقەست وایکردووە یان نا. بۆ نموونە نووسەر لە پەرتووکەکەیدا ناوی (کوردستان)ی بەکارنەهێناوە، بەڵکو لەجیاتی ئەوە ناو و دەربڕی تری وەک (وڵاتی کوردان) یان (ناوچە کوردیەکان)ی بەکارهێناوە. لە پەرتووکەکەی تریشیدا (ثورتنا في شمال العراق) هەمان ڕێچکەی گرتۆتەبەرو وشەی (باکووری عێراق)و (ناوچە باکوورییەکە)ی بەکارهێناوە. هەروەها ئەلغولامی نەیویستووە ڕۆڵی کارلێکەری نەتەوەیی لە ڕاپەڕینەکەی شێخ عەبدولسەلامی بارزانیدا بوروژێنی. بەهەمان شێوەش کاتێک باس لە ڕاپەڕین و بزاڤە کوردییەکانی ساڵانی ١٩١٩-١٩٢٠ دەکات، وەک بڵێی ویستبێتی ڕاپەڕینە کوردییەکان لە ناوەڕۆکە نەتەوایەتییەکەی داشۆرێنی، ئەمەش لەوەڕا بەدیار دەکەوێت کاتێک هەوڵ دەدات هۆکارەکانی بەرپابوونی ڕاپەڕین و شۆڕشە کوردییەکان ببەستێتەوە بەڕۆڵی کۆمەڵە نەتەوایەتییە عەرەبییەکان نەک کوردییەکان، کاتێک لە پەرتووکەکەیدا (أسرار الكفاح الوطني في الموصل) لەم بارەیەوە دەڵێت:"کۆمەڵەی (العَلَم)و (العهد) ڕۆڵیان هەبوو لە وروژاندنی هەستی نیشتمانی و بەرپاکردنی شۆڕش لەگەڵێک لە ناوچە باکوورییەکان لە دژی ئینگلیزەکان لە ساڵی ١٩١٩".

لەبەر ڕۆشنای ئەمەی سەرەوە بەدووری نازانین ئەلغولامی کەوتبێتە ژێر کاریگەری هەندێک لەو باڵ و ئاراستە نەتەوەییە عەرەبییە توندڕەوییانەی لە ناوچە جیاجیاکانی عیراق سەریان هەڵدابوو بەتایبەتی لە شاری مووسڵ -کە شوێنی لەدایکبوونی نووسەرە. لەگەڵ ئەمەشدا پەرتووکی (سێ قوربانییەکە) گرنگی مێژوویی خۆی هەیەو پڕ سوودە بۆ ئێمەی کوردی سەرگەردان بەدوای ڕاستییەکانی مێژوومان، ئومێدەوارین ئەم پەرتووکەش کەلێنێکی پەرتووکخانەی کوردیمان پڕبکاتەوە.

عەزیز حەسەن بارزانی

٢٠٠٢/٧

بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

وتەی بڵاوکەرەوە

لەنێو هەندێک ژمارەی رۆژنامەی (صدی الأحرار)ی مووسڵیدا، کە مامۆستای زانا و نیشتمانپەروەری گەورە بەرێز محەمەد رەئووف ئەلغولامی خاوەنی بوو، ئەو ژمارانەی لە ماوەی ساڵی ١٩٥١ بڵاوکرابوونەوە هەندێک وتاری مێژوویی-سیاسی رووداوی خوێناویم تیایدا دۆزینەوە، کە لە کاتی رووداننیاندا دەنگدانەوەی خۆیان هەبووە، هۆکار و وردەکاریەکانیشیان لەلایەن خەڵکێکی زۆر بەتەمومژاوی ماونەتەوە.

نووسینەکانیش بەپێنووسی مێژوونووسی توێژەرەوە مامۆستا عەبدولمونعیم ئەلغولامی بوون.

کاتێک بینیم کە ئەو وتارانە رووناکییەکیان خستووەتە سەر ئەو تاریکاییەوەو هەندێک لایەنی شاراوەی لای زۆرێک لە هاوڵاتییانی ئاشکرا کردووە. و لەگەڵ ئەوەی کە من حەزم لە بەدواداچوونی ئەم جۆرە توێژینەوە مێژووییانەیە، بەتایبەتی هەندێک رووداوی تایبەت، بۆیە روخسەتخوازیم لە هەڤاڵی مەزن، نووسەری وتارەکان کرد بۆ چاپ کردن و بڵاوکردنەوەیان لەسەر شێوەی نامیلکەیەکی سەربەخۆ بۆ خوێندنەوەو سوود لێ وەرگرتنی لەلایەن توێژەرەوەو بەدواداچووی لە نموونەی خۆم، بۆ روونبوونەوەی راستیی ئەو بەسەرهاتانە بۆیان، ئەویش بەسوپاسەوە رێی بەبڵاوکردنەوەی دام. رێی دام بەروون و رۆشنی بڵاوبکرێنەوە دوای ئەوەی هەندێک گۆڕانکاری خستنەسەر.

ئیستاش وا دەیخەمە بەردەستی خوێنەری بەرێز، ئومێدیشم زۆرە کە دەبێتە مایەی رەزامەندی خوێنەرە بەرێزەکان و بەدواداچووان، کە

کۆکەرەوەی چەند رووداوێکی مێژووی نزیکمانن، هێشتان دەنگدانەوەیان دەلەرێنەوە. ئەگەریش توانیبێتم تێنوویەتی ئارەزووی هەوادارانی پەیپێبردن تێر بکەم ئەوە مەبەستمە، ئەگەرنا ئەوە تەنها خزمەتی مێژووییم نیازە، خوداش لە پشتەوەی مەبەستەکانەو هەر بەپشت و پەنای ئەو دەست پێ دەکەم.

حەمادی ئەلناهی
١٣ی صەفەری ١٣٧٥ی
تشرینی یەکەمی ١٩٥٥

وتاری یەکەم:

رووداوەکەی شێخ سەعید بەرزنجی لە موسڵ

هۆکارەکانی – وردەکارییەکانی – دەرەنجامەکانی

خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدی بەرزنجی[1] لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانیی تورکیی لەناوچوو زۆر دەستڕۆیشتوو بوو لە سلێمانی و دەوروبەرەکانی، ئەم دەسەڵاتە ئایینیەشی بەمیرات لە باپیرەکەی «کاک ئەحمەدی شێخ»ی ئایینپەروەری کوڕی زانای زانستوان «مەعروف نۆدێی[2]» -کە خاوەنی چەندەها پۆلێنکاری هەمەجۆرە لە بوارەکانی زانستی ئایینی ئیسلامی و زمانەوانی عەربی، جیا لەوەی کە یەکەم بڵاوکەرەوەی رێبازی (قادری)بووە لە ناوچەی سلێمانی- بۆ ماوەتەوە.

لە راستیدا مەڵبەندی ئایینیی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید هەر تەنها لە ناوچەی سلێمانی نەبوو، بەڵکو تێپەڕی بوو بۆ زۆر جێگای تری وەک کەرکوک و شوێنانی تر، بەهۆی ناوبانگە فراوانەکەی بەئایین و خواناسی بووە مایەی متمانەپێکردنی خوالێخۆشبوو سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمی عوسمانی، بەجۆرێک، ببووە یەکێک لە نزیکترین کەسانی، هەروەکو چۆن لە گەڵ باپیریشی کاک ئەحمەدی شێخ دلۆڤانیی خودای لەسەر بێت هەر وابوو.

جا چونکە هەر خاوەن دەسەڵات و دەستڕۆیشتوویەک -جا هەر جۆرێک بێت، ئیرەییبەر (حەسود)و رکابەری بەنهێنی یان بەئاشکرای هەن،

(١) (بەرزنجە) ناوی گوندێکە دەکەوێتە رۆژهەڵاتی [شاری] سلێمانی، ئێستا مەڵبەندی ناحیەی (سروچک)ە لە قەزای (شارباژێڕ) لە لیوای سلێمانی.

(٢) (نۆدێ) گوندێکە لە رۆژهەڵاتی [شاری] سلێمانی.

خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدو خانەوادە رێزدارەکەشی چەند نەیارێکی شاراوەی هەبوو، چاوەڕێی هەلێکی گونجاویان دەکرد بۆ کارکردن بۆ نەهێشتنی ئەم دەسەڵات و هەیبەتەیان، بەهەر ئاوایەک بوایە.

راگەیاندنی دەستووری عوسمانی لە ساڵی (١٩٠٨) ئەم هەلەی بۆ رەخساندن، ئەوانیش خێرا قۆزتیانەوەو خستنەڕوونامە (مضبطة)یەکیان بۆ ئەنجومەنی وەزیران (الباب العالي) لە ئەستەمبوڵ بەرزکردەوە، یەکێکیشیان بۆ مەڵبەندی ویلایەت لە موسڵ[1] لە دژی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید نارد، ئەنجومەنی وەزیرانیش کە لە بارێکی ناهەمواردابوو لەبەر پیاوانی کودەتاکە فەرمانی بۆ خوالێخۆشبوو شێخ سەعید دەرکرد کە دەبێت شارەکەی [سلێمانی] بەجێ بهێڵێت و لە شاری موسڵ ئامادەبێت بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی زۆرەملێ لەوێ ژیان بەسەر بەرێت.

خوالێخۆشبوو شێخ سەعید ملی بۆ فەرمانەکە کەچ کرد، -کەچی دەیتوانی هەڵوێستێکی پێچەوانەی وا بنوێنێت کە ئەنجامی دەرهاوێشتەکانی نەزانراوبن-، لەگەڵ هەندێک خزم و منداڵ و خزمەتکارەکانی هاتە موسڵ و چووە نێو خانووەکەی خوالێخۆشبوو «ئەلحاج محەمەد پاشا ئەلسابونچی»، کە دەکەوێتە شەقامی (سەرا[*]) -ئێستا ناوەکەی بووەتە شەقامی مەلیک فەیسەڵی یەکەم-، بەرامبەر قوتابخانەی ئامادەیی ئەلشەرقیيە (إعدادية الشرقية)کەی ئێستایەو لە نزیک خانووەکەی خوالێخۆشبوو «خدری هەمەوەندی» کە لە خێڵی (رەشاوەندی)ی کوردە، خزمەتکارەکانیشی چوونە نێو خانووەکەی هاوسێی، کە ئەویشیان هەر هی خوالێخۆشبوو «ئەلسابونچی» بوو.

(١) ئەوکات ویلایەتی موسڵ ئەم لیوایانەی لەخۆ دەگرت؛ موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی.

(*) [(سەرا) وشەیەکی تورکییە واتە (کۆشک/تەلار)، بەڵام لێرەدا بەمانای (باڵەخانەی حکومەت) دێت- وەرگێڕ]

شتێک لەبارەی رەوشتی خەڵکی موسڵ

پێش نیو سەدە

بەلەبەرچاوگرتنی گەشەسەندنی رەوش و بارودۆخ، وا چاکە پێش ئەوەی بچینە نێو کرۆکی بابەتەکەوە کەمێک بادەینەوەسەر رەوشتی خەڵکی موسڵ پێش نیو سەدە.

هاوڵاتییانی موسڵ کۆمەڵێک دابونەریت و خوورەوشتی چاکیان هەبوون، کە لە پێشینانیان هەر لە سەردەمی بڵاوبوونەوەی ئیسلام (الفتح الإسلامي)ەوە بۆ ماونەتەوە، پارێزگاریشیان لێ کردوون، سەرەرای بەسەرچوونی سەردەمانێکی زۆرو گۆرانکاریەکان خۆیان هەر پێوەگرتووە.

لە بەرچاوترین ئەو خورەوشت و دابونەریتانەش؛ راستگۆیی، ئەمەکداری، متمانەیی، مەردایەتی و لەبەرچاوگرتنی مافی هاوسێ، خۆبەستنەوە بەئایین و پارێزگاری کردن لە بنەماکانی ئیسلام، لە کارو کردەوەکانیشیاندا دەستپاک بوون، دەستکراوەش بوون لە یارمەتیدانی دەستکورت و ئەوانەی رۆژگار رۆژانی سەربەرزییانی بۆ بێ دەسەڵاتی و، دەوڵەمدنییانی بۆ نەبوونی گۆریوە، هەروەها پەیرەوی ئەم فەرموودەی پێغەمبەریان دەکرد: (إرحموا عزيز قومٍ ذل) واتە (بەزەییتان بێت بەئازیزی گەلێک گەر بێ دەسەڵات بوو).

سەبارەت بەبەدرەوشتیش زۆر بەئاگابوون، پاراستنی ئابروو (شرف)ی ئافرەت، لەو پرسانەبوو کە لەنێو دەروونیاندا شوێنێکی هەرە بەرزی هەبوو، دوانەدەکەوتن لە بەخشینی گیانیان بەهەرزانی لە پێناو کەمترین ئاماژەی دەستوەردان لە ئابروو و سەربەرزیەتی، خۆشیان بەدوور ناخەن لە یارمەتیدانی یەکتری ئەگەر پێویستی کرد. چونکە ئێرەییان بەئابرووی خەڵکی تریش هەڵدەچوو وەکو چۆن بۆ خۆیان هەڵدەچێت، توندرەوییان لەم بارەیەوە بەرادەیەک بوو خۆیان دەپاراست لە ناوهێنانی ئافرەتان لە بەرامبەر کەسانی بیانی، بەڵکو ئەم توندرەویەیان ئەوانی گەیاندە رادەی بەرپاکردنی شۆرشێکی گەورە لەم شارەدا پێش نیو سەدە کاتێک حکومەت

ویستی سەرژمێریەکی گشتی بۆ نێر و مێ ئەنجام بدات، هەر بەهۆی ئەم شۆرشەوە هەوڵیاندا هەندێک لەو کەسایەتی و کارمەندانەی ئەرکی جێبەجێ کردنی ئەو تۆمارکردنەیان پێ سپێردرابوو لەناوببەن و، ماڵی هەندێکیشیان تاڵان کرد، توانیشیان ئەگەر بۆ ماوەیەکی کەمیش بێت تۆمارکردنەکە بۆ ساتێکی تر دوابخەن.

زۆریش تامەزرۆی دەستخستنی ئەسپی رەسەن و پەروەردەکردنیان بوون، هەر بەهۆی ئەمەشەوە زۆرێکیان ببوونە سوارچاکی لێهاتوو.

چەندین گۆرەپانی پێشبرکێشیان هەبوو، گرنگترینیان؛ زەویەکەی تەنیشت رووباری دیجلە، نێوان شوێنی (قەرە سەرای)و شوێنی (باشطابية)ی رووبەرووی کانی کبریت (عين كبريت). بەڵام دوای ئەوەی ئاو ئەم شوێنەی داپۆشی، گواستیانەوە بۆ شوێنی غزلانی (موقع الغزلاني)و ئەو زەویە پان و بەرینەیان کردە شوێنی پێشبرکێی ئەسپەکان، ئەم زەویەش ئێستا بە(أرض المنطرد) ناودەبرێت.

ئەم پێشبرکێیەش رۆژانی هەینی ساز دەکرا، بەڵام رۆژانی جەژن بەشێوەیەکی بەرفراوانتر دەکراو، هەموو خاوەن ئەسپەکانی شار، هەروەها هەندێک سوارچاکی گوندەکانی دەوروبەریش تیایدا بەشدار دەبوون و جەماوەرێکی زۆری خەڵکیش ئامادەی دەبوون.

ئەم پێشبرکێیانە وەکو ئێستا بەمەبەستی گرەو (قومار) لەسەرکردن نەبوون، بەڵکو بەمەبەستی پاراستنی هونەری سوارچاکی بوو، کە لە باب و باپیرەکانیانەوە بۆیان بەجێماوە، هەروەها بۆ روونکردنەوەو دیارخستنی گرنگی ئەم هونەرە بوو لەلایەن پاڵەوانە سەرکەوتووەکان و، دیارخستنی توانای ئەسپە رەسەنە عەرەبییەکان لەنێو خەڵکیدا.

خەڵکی لە رۆژانی جەژن خۆیان بەجوانترین شێوە دەرازاندەوەو بەیانی زوو لە ماڵەکانیان دەهاتنەدەرو بەرەو مزگەوتەکان بەرێ دەکەوتن بۆ بەجێگەیاندنی نوێژی جەژن، پاشان زۆرێکیان دەچوونە گۆرستانەکان بۆ سەردانکردنی مردووەکانیان و، بۆیان دەپارانەوە و داوایان لە خودا دەکرد

بەدلۆڤانیی خۆی بیبان بەخشێ، ئینجا دەگەڕانەوە ماڵەکانیان بۆ پێشوازیکردنی میوانەکان و، خۆشیان سەردانیان دەکردنەوە. هەروەها حەلوا و قاوەو جگەرەیان پێشکەش دەکردن. هەندێکیان (ئەلقەلاوین)یشیان -کە بۆ کەسانی تایبەت ئامادە دەکرا- پێشکەش دەکردن.

خەڵکی کۆمەڵ بەکۆمەڵ روویان لە نێو شارو دەوروبەری دەکرد، لەملاو لەولا بەدڵخۆشی و شادومانییەوە یەکتریان ماچ دەکردو، سڵاوو تۆقەیان لەگەڵ یەکتر دەکرد. ئەمەش بەبێ جیاوازی لەنێوان نەیار و دوژمن و خزم و هەڤاڵ ناسراوەکانیان رووی دەدا. بەمەش دڵە لێکشکاوەکانیان چاک دەبوونەوەو رق و کینەش لەنێو دەروونە لێکتۆراوەکان نەدەماو تەبایی و خۆشەویستیش لەنێوان خزم و هەڤاڵ و خۆشەویستان زیاتر دەبوو.

لە موسڵ چەند شوێنێک هەبوون لەنێو شوورەی شارەکەو دەرەوەی، رۆژانی جەژن خەڵکی روویان تێ دەکرد. لەوێ چەرخ و فەلەک و جۆلانەی لە دار دروستکراو لەو رۆژانە ئامادە دەکران بۆ رابواردنی منداڵان، ئەو شوێنانە پڕ دەبوون لە فرۆشیارە گەڕۆکەکانی شیرینەمەنی و شتی تر. قەرەباڵغترین ئەو شوێنانەش لە رۆژانی جەژن؛

ناوچەی باب ئەلتۆپ بوو، کە خەڵکی لە هەموو دەرو شوێنێکەوە روویان تێ دەکرد، پیاوو ئافرەت، گەورەو بچووک، بەڵام ئافرەتان لە شوێنێکی تایبەت و جیا لە کۆمەڵی پیاوان کۆم دەبوون، چونکە باری کۆمەڵایەتیی ئەوکات رێی بەتێکەڵاوبوونی هەردوو رەگەزەکە نەدەدا، یارمەتی نێرەکانی نەدەدا خۆیان بخزێننە نێو ریزی مێیەکانەوە. هەر یەکێکیش لەم رێسایە لایدابوایە، جا خاوەن هەر پلەو پایەیەک بوایە، ناچاربوو بەرگەی دەرئەنجامەکەی بگرێت، کە تێهەڵدان و سووکایەتی پێ کردنە، لەوانەیە لێدان و شلاقیشی لەگەڵدا بێت. چونکە کارێکی ناکۆکی لەگەڵ پاکیەتی کردووەو، نەریت و رەوشتی بەرزو ئیرەیی کولاوی نێو دەروونەکانیش پەسەندی ناکەن.

کورتە باسێکی ناوچەی باب ئەلتۆپ

ناوچەی باب ئەلتۆپ (باب الطوب[*]) کە خەڵکی لە پێش نیوسەدە رۆژانی جەژنەکانیان تیادا بەسەردەبرد، ئەم باڵەخانانەی ئێستا[**] دەیان بینین ئەوکات لێی نەبوون، بەڵکو چەند باڵەخانەیەکی کەمی لێ بوو بەپەنجەی دەست دەژمێردران، لەو باڵەخانانەش؛

خانووی حەمۆ قەدۆ (خان حمو القدو)، کە کرابووە بەڕێوەبەرایەتی بۆ (بانقی عوسمانی)، بەڵام ئێستا بازاڕی گەنم فرۆشتنە (سوق الحنطة). هەر لە تەنیشتیشیەوە خانووی خوالێخۆشبوو «مستەفا بەگ»ی قایمقامێکی سەربازی[***] بوو. هەروەها خانووی تەعقیم کردن (تبخيرخانه)، کە ئێستا باڵەخانەی بانقی عوسمانی (البانق العثماني)ی شوێنی گرتۆتەوە، ئینجا باڵەخانەیەک بۆ فرۆشتنی نەفتی رەش (خان النفط) لە نزیک دەروازەی بازاڕی قەسابەکان (سوق القصابين)ی ئێستا -کە ئەوکات هێشتا دروست نەکرابو- هەبوو. ئینجا باڵەخانەی ئەلزەبتییە (الضبطية[****])، کە پێی دەگوترا (طاولة الضبطية)، ئێستاش باڵەخانەی فەرمانگەی پۆلیس (دائرة الشرطة) شوێنی گرتۆتەوەو باڵەخانەی فەرمانگەی شارەوانی (دائرة البلدية)شی لە بەرامبەر بوو، کە

(*) [(باب الطوب = BAB AL'TOP) لە دوو وشە پێکهاتووە؛ یەکەمیان (باب) وشەیەکی عەرەبییە واتە (دەرگا). دووەمیشیان (الطوب) لە وشەی (تۆپ)ی کوردی و تورکییەوە وەرگیراوە، کە ناوی چەکێکی گەورەو گرنگی ئەوسابووە. بەم پێیە واتای (دەرگای تۆپ) دەبەخشێت. بڕوانە پەرتووکی (جَمال بابان: أصول أسماء المدن والمواقع العراقية، ج ١، مطبعة المجمع العلمي الكردي، بغداد ١٩٧٦، ص ٣٢٣و ٣٢٤)- وەرگێڕ].

(**) [مەبەستی نووسەر لە (ئێستا)ساڵی (١٩٥٥)ە، واتە ساڵی لەچاپدانی ئەم پەرتووکە- وەرگێڕ]

(***) [(قایقامی سەربازی) هاوپلەی (عەقید/سەرهەنگ)ی ئێستایە- وەرگێڕ].

(****) [لەسەردەمی عوسمانییەکان بە(پۆلیسخانە) دەگوترا (الضبطية)- وەرگێڕ].

ئێستا کۆمەڵە دوکانێکی لێ دروستکراوەو شوێنێکی بازرگانییە، سەرەوەشی قاوەخانەیەکی گەورەیە، لە تەنیشتیشی باڵەخانەی دادگای شەرعی (المحكمة الشرعية)بوو، کە ئێستا لە شوێنی ئەو و پارچە زەوییێکی شوورەی کۆنی موسڵ باڵەخانەی بانقی رۆژهەڵات (ئێسترێن بانک)ی لێ دروستکراوە. باڵەخانەی بەندیخانە (بناية السجن)یش لە شوێنی ئێستای باڵەخانەی بانقی رافیدەین (بناية بانق الرافدين)بوو، پارچە زەوییێکی بچووکیشی لە بەرامبەر بوو کارمەندانی بەندیخانە بۆ خۆیان کردبوویانە باخچە، کە ئێستا باڵەخانەی پۆستەو بروسکە (البريد والبرق)ی لەسەر دروستکراوە.

لە پانتاییەکی فراوانی گۆڕەپانەکەی باب ئەلتۆپ (ساحة باب الطوب) گۆڕی گەلێک مردووی موسڵمانی تێدابوو، بەڵام ئێستا تەنها کەمێکیان شوێنەواریان ماوە، چونکە خەڵکی لەم ساڵانەی دواییدا دەستیان بەسەرداگرتووەو دوکان و گەراج و گەرماوو میوانخانەو شتی تری کە ئێستا دەبینرێن، لەسەر گۆڕەکان دروستکردووە.

هەرچی رێگاکانیشە، ئەوانەی گۆڕەپانی باب ئەلتۆپ چەقی لقبوونەوەیان بوو، ئەمانەن: رێگای بازاڕی پەڕچییەکان (سوق الصوافة)و رێگای (سەرای) -شەقامی مەلیک فەیسەڵی یەکەم-و رێگای مزگەوتی شێخ عومەر و رێگای دەرگای لکش (باب لكش)و رێگای (نەبی شیت)و، رێگایەکی سەرەکی بۆ ناوەوەی شارەکە، کە لقێکی دەچێتە گەرماوی ساڵحییە (حمام الصالحية)و رێگاییێکیش بۆ بازاڕی (باب السَراي)، ئەو شەقامەی ئێستا بەناوی شەقامی غازی (شارع غازي)یە ئەوکات نەبوو. رێگایەکی تریش بۆ مزگەوتی خوزام (جامع خُزام)، لەگەڵ چەندەها رێڕەوی تری تەنگەبەرو بچووک.

پریشکەی ئاژاوەکە لە باب ئەلتۆپ

هاوڵاتییان رۆژی یەکەمی جەژنی قوربانیی ساڵی ١٣٢٦ک. [١٩٠٨ز.] بەخۆشی و ناخۆشییەکانییەوە بەڕێ کرد. بەرەبەیانی رۆژی دووەمیش ئەو شادومانییەی کە سروشتی جەژنەکە رەخساندبووی دەستی پێ کردەوەو، بەرەبەرە جموجۆڵ کەوتەوە شەقام و فرۆشگاو گەڕەکەکانی شارو پەیتا پەیتا خەڵکی لە شوێنە گشتییەکان کۆم دەبوون، لەنێویان گۆڕەپانی باب ئەلتۆپ. بەختی ئەم گۆڕەپانە لە حەشامەتی هاوڵاتییان -پیاوو ئافرەت، گەورەو بچووک- بەڕادەیەکی گەلێک زۆر بوو. ئافرەتەکان -کە بێگومان داپۆشراوبوون- لە لایەکی تایبەتی گۆڕەپانی باب ئەلتۆپ کۆم دەبوون، کە نزیک بوو لە خانووەکەی «مستەفا بەگ»ی قایمقام وەک پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد. پیاوەکانیش دەهاتن و دەچوون. گەنجەکانیش دڵخۆش و شادومان بوون، منداڵەکانیش هەڵدەپەڕین و یارییان دەکرد. چەرخ و فەلەکەکانیش بەسەرنشینەکانیانەوە بەبێ وەستان دەخولانەوە. جۆلانەکانیش بەبێ وەستان راست و چەپ دەجوولان. فرۆشیارەکانیش لەوێ یەک بەدەنگیان هاواریان دەکرد بۆ فرۆشتەکانیان.

ئەوسا کەس نەبوو هزری بۆ ئەوە بچێت، کە ئاژاوەیەکی نووستوو بەئاگا دێت و ترس و زەندەقچوون لەناو دەروونی خەڵکی بڵاودەکاتەوەو، خۆشییەکانیان دەکاتە تاڵی و، دەبێتە هۆی نانەوەی کوشتار لە نێوان دوو لایەنی موسڵمان، تیایدا خوێنی چەند بێ گوناهێک دەڕێژرێ و گیانەکان دەکێشرێن بۆ ئەوەی بچنەوە لای پەروەردگاریان و، گلەیی و سکاڵای خۆیان لە بارەی سەرکێشی و لەخۆبایی بوون و دڕندەیی مرۆڤ و لەبەینبردن و ستەمی مرۆڤ لە برای خۆی بۆ بکەن.

بەیانی ئەو رۆژە، من لەگەڵ هەندێک لە منداڵانی خزمان و کوڕانی گەڕەک، بەرەو باب ئەلتۆپ دەرۆیشتین، تەمەنی گەورەترینیشمان لە هەشت ساڵ زیاتر نەبوو. لەوکاتەی بەپێش باڵەخانەی بەندیخانەدا تێ دەپەڕین، پێش ئەوەی بگەینە شوێنی (طاولة الضبطية)، خەڵکمان بینی

رادەکەن. بوو بەهات و هاوارو چەند دەنگێکیش بەرزبوونەوە: *بڵاوبنەوە. بگەڕێنەوە ماڵەکانتان!. جەندرمە و خەڵکی لە باب ئەلتوپ شەڕیانە!. کوا غیرەت!. کوا ناموس؟. ئەم شەڕە لەسەر چییە؟. لە چییەوە سەری هەڵداوە؟.*

شێخ مەحمود و براکەی خوالێخۆشبوو شێخ ئەحمەد کوڕانی خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدو، سەرۆکی نووسەرانی فەرمانگەی (الريجي – انحصار التبغ)، خوالێخۆشبوو بەها ئەفەندی کوڕی عەبدوڵڵا ئەفەندی کوڕی حاجی ئیبراهیم ئەفەندی، کە بەبنەچە خەڵکی کفری (الصلاحية)یە، هەموشیان لە تافی لاوییەتی دا بوون، لە ماڵی خوالێخۆشبوو مستەفا بەگی قایمقامی سەربازی بوون، لەسەر بەلەکۆنی خانووەکەیەوە -کە رووبەڕووی گۆڕەپانی باب ئەلتوپ بوو- تەماشای حەشامەتی خەڵکی و خۆشیەکانی جەژنیان دەکرد. دوای ئەوەی ماوەیەکیان لەوێ بەسەربرد، هاتنە نێو گۆڕەپانی باب ئەلتوپ و، ماوەیەک پیاسەیان کرد، پاشان لەسەر رێی خۆیاندا چوونە ئەو لایەی ئافرەتی لێ کۆم ببوونەوە، کاتێک گەیشتنە لایان، بەها ئەفەندیی ناوبراو -کە سەرخۆش بوو- خۆی بەکۆڵی ئافرەتێک دادا، ئەویش هاواری فریاکەوتنی کرد. دوای ئەو ئافرەتەکانی تریش هاواریان کرد، لەبەر ئەم هات و هاوارە پیاوەکان بەپەلە بەهانای شوێنی هاوارەکەوە چوون. کاتێک راستیی کێشەکەیان بۆ روونبووەوە هەڵچوون. هەندێکیان بەرپەرچی «بەها ئەفەندی»یان دایەوە، ئەویش جوولەیەکی کرد، کە بەتێڕوانینی خەڵکی ئەوسا تاوانێکە لێخۆشبوونی بۆ نییە. بۆیە ئەم گەنجەو، ئەوانەی لەگەڵیدابوون شێوان و شڵەژان. هەر ئەوەندەیان پێ کرا بگەڕێنەوە بۆ ئەو خانووەی لێیەوە هاتوون، دەرگاشیان بەرووی خەڵکیدا داخست و هەندێکیشیان دەستیان بەتەقەکردن کرد لە خەڵکی بۆ ترساندنیان.

چەند جەندرمەیەکیش لە قاوەخانەکەی «ئەبو عەباس»بوون، لە دژی خەڵکی ئامادەبووی گۆڕەپانی باب ئەلتوپ هەڵسان بەردیان لە یەکتری گرت و بووە شەڕەدارو ئەو شەپکانەی لە ئاوهەڵێنجەکان (النواعير)و

دوکانەکان کرانەوە. ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ هاتنی گەڕوانە (دورية)یەکی جەندرمەی ئێسترسوار بۆ شوێنی رووداوەکە، ئەوانیش یەکسەر چوون بۆ (طاولة الضبطية)و ئێسترەکانیان لەوێ بەستنەوەو گەڕانەوە بۆ سەرخستنی هاوڕێیەکانیان لە شەڕەکەیاندا دژی خەڵکی. لەم شەڕەشدا تفەنگ و دەمانچەیان بەکارهێنا، ژمارەی ئەو جەندرمانەی بەشدارییان لە پێکدادانەکەدا کردبوو گەیشتبووە چل کەس. لە لایەنی خەڵکی دەستبەتاڵ و بێ چەکیشەوە ژمارەیەکیان کوژران و برینداربوون.

دوای ئەوە، کاتێک کۆمەڵە پیاوێکی چەکدار لە ناوەوەی شارەوە هاتنە گۆڕەپانی پێکدادانەکە جەندرمەکان هەڵاتن بۆ نێو بارەگاکەیان لە (طاولة الضبطية)، کە ژمارەیەکی تری جەندرمەی -نزیکەی سەد کەسێک دەبوون- تێدابوو.

ئینجا دوای داخستنی دەرگای باڵەخانەی (طاولة الضبطية)، جەندرمەکان لە نێو حەشارگەکەیاندا دەستیان بەتەقە کرد لەو خەڵکەی دەوریان دابوون. چەند هاوڵاتییەک بریندار کران. گوللەی خەڵکیش هیچ کاریگەرییێکی لە جەندرمەکان نەکردو زیانی پێ نەگەیاندن، بۆیە کۆمەڵە چەکدارێک سەرکەوتنە سەر باڵەخانەکانی دەوروبەر، وەکو؛ باڵەخانەی شارەوانی و باڵەخانەی دادگای شەرعی و باڵەخانەی نەفت فرۆشتن و گەرماوی ساڵحییەو، دەستیان بەتەقە کرد لە جەندرمەو هەر یەکێکی بەرچاویان کەوتبا. تەنانەت هەندێکیان سەرکەوتنەسەر بانی ژوورێکی خودی باڵەخانەی (طاولة الضبطية)و کونێکیان لە ساپیتەکەی کردەوەو کرایە ئامانجێک بۆ تەقە لێکردن. ئەو ژوورەش هەندێک دەفتەرو تۆمارگەو رووپەڕی فەرمیی تێدابوون بەهۆی کڵپەی گوللەکان ئاگریان تێبەربوو. دە کەسیش لە جەندرمەکان کوژران. بارودۆخەکە تا نیوەشەو بەم شێوە مایەوە، ئەوکات جەنگاوەرە هاوڵاتییەکان گەڕانەوە ماڵەکانیان بۆ تەواوکردنی پاشماوەی شەو، بەڵام چەند کەسێکیان لەوێ بەجێهێشتن بۆ چاودێریکردنی گەمارۆدراوەکان نەوەکو لەشەودا هەڵبێن.

بەیانی رۆژی دواتر -کە سێیەم رۆژی جەژن بوو- کاتێک جەنگاوەرەکان

هاتنەوە بینییان باڵەخانەی (الضبطیة) چۆڵ بووە لەو جەندرمانە، کە سوودیان لە لاوازیی پاوسەوانیەتی و چاودێری وەرگرتبوو و لەوێوە هەڵاتبوون بۆ سەرای حکومەت. ئەم جەنگاوەرانەش کە زۆرێک ئاژاوەچی و گێرەشێوێنیان لەگەڵدابوون بەرەو سەرای حکومەت چوون و داوایان لە والی -فەریق پاشای حەلەبی والیی موسڵ بەوەکالەت- کرد، کە ئەو جەندرمانەی شەڕیان لەگەڵدا کردبوون بەدەستەوەیان بدات تاکو تۆڵەی خۆیانیان لێ بکەنەوە، بەڵام کاتێک کە زانییان داواکەیان ناپەسندە -کە بێگومان هەر واشبوو- داوای کوڕەکانی خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدو بەها ئەفەندی عەبدوڵڵایان کرد، چونکە نەیانتوانیبوو هەر لە یەکەم ڕۆژی ڕووداوەکە لەناویان بەرن. وەڵامی والییش ئەوەبوو کە ئەو کەسانەی دەتانەوێن لای من نین، دەشتوانن بچن لێیان بنۆڕن، بەڵام لە شوێنانی تر نەک بەرپێوەبەرایەتییەکانی حکومەت. هەر ئەوکات پڕوپاگەندەیەک لەنێو خەڵکە کۆبووەکە بڵاوبووەوە کە:

ئەو کەسانەی ناویان هێنرا وا لەنێو ماڵی «شێخ سەعید»ن.
ئەو دەستدرێژیەی لە باب ئەلتۆپ کراوتە سەر خەڵکی سەرچاوەکەی کوڕەکانی «شێخ سەعید»بوون.

لە ژێر کاریگەری ئەم پڕوپاگەندە هەڵبەستراوە و پێش ئەوەی ڕاستییەکەیان بۆ روون بێتەوە، بەرەو ئەو خانووەی «شێخ سەعید»ی تێدا دەژیا چوون و گەمارۆیان دا. کاتێک والی ئەم هەواڵەی بیست، فەرمانیدا هەر یەکێک لە خوالێخۆشبوو رەشید ئەفەندی ئەلعومەری و خوالێخۆشبوو شێخ ئیبراهیم ئەفەندی ئەلرۆمی و عەلی ئەفەندی ئەلئیمام -پێشنوێژی مزگەوتی نەبی شیت- بچن بۆ شوێنی حەوانەوەی شێخ سەعید و بیهێنن بۆ بارەگای والی لە (سەرای) تاکو هیچی بەسەر نەهێت و زیانی پێ نەکەوێت. ئەم زاتانەش چوونە ئەو خانووەی خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدی تێدا دەژیاو، ئارەزووی والییان پێ ڕاگەیاند کە دەبێت ماڵەکەی بەجێ بهێڵێت و لە سەرای حکومەت ئامادەبێت تاکو لە ژێر چاودێریدا بێت،

دڵنیاشیان کرد لەسەر ژیانی خۆی. ئەویش گوێڕایەڵی کردن دڵۆڤانیی خودای لەسەر بێت بەدووڵی هاتەدەرو لەگەڵ ئەم زاتانە ڕۆیشت، قوڕئانی پیرۆزیشی بەدەستەوە بوو و خەرقە (جبة) کەسکەکەشی لەسەر شان بوو، -دەشڵێن خزمەتکارەکەی قوڕئانی پیرۆزی هەڵگرتبوو و لە پێشەوەشی دەرۆیشت-، چەند سەربازێکیش لەدوایانەوە بوون لەگەڵ هەندێک خەڵکی کۆبووەوە.

کاتێک گەیشتنە شوێنی (سەبیلخانە[1])ی نزیک دەروازەی سەرای حکومەت، بەفەرمانی تەوفیق بەگ (طابور ئاغاسی) -کە لەنێو خەڵکی موسڵدا بە(دارەکە بێنە[2]) بەناوبانگ بوو- دەرگای سەرای لە رووی هاتووەکان داخرا.

کاتێک هاوڵاتییان ئەم هەڵوێستەیان لە (دارەکە بێنە) تێبینی کرد، یەکێکیان بەردێکی گەورەی هەڵگرت و لە پشتەوە دا بەسەری شێخ سەعید. لەگەڵ لێدانەکە بەربووەوە، دڵۆڤانیی خودای لەسەر بێت لە هۆش خۆی چوو، پاشان گیانی لەدەستدا. هەندێکی تریش هێرشیان کردەسەر خزمەتکارەکەی و ئەویشیان کوشت. گێڕانەوەکانیش جیاواز بوون لەمەڕ کێشەی داخستنی دەرگای سەرای حکومەت بۆ بوارنەدانی چوونە ژوورەوەی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید بۆ چاوپێکەوتنی بریکاری والی فەریق زەکی پاشای حەلەبی هەروەک خۆی داوای کردبوو. لەوانەشە ئەم کردەوەیە نهێنییەکی تێدا بووبێ و بەشەو نەخشەی بۆ کێشرا بێت. هەر چۆنێک بێت، ئەوا گیانی پاک و بێ گوناهی شەهید شێخ سەعید بەو شێوە چەپەڵە

(١) گۆزەیەکی گەورەی لە قوڕ دروستکراوە (کووپ)ی ناوە، هەموو ڕۆژێک پڕی ئاو دەکرا، ڕێبوارو موراجیعەکانی سەرای حکومەت لە کاتی تێنووبوونیان ئاویان لێ دەخواردەوە.

(٢) (دارەکە بێنە) وشەیەکی کوردییە، کورتکراوەی (دارەکەم بۆ بهێنە)یە، تەوفیق بەگی ناوبراو ئەم وشەیەی بەو جەندرمانەی لەگەڵیدابوون دەگوت، هەر کاتێک ویستیبوایە بەندکراوێک یان هەر کەسێکی تر دارکاری بکات، بۆیە بەم وشەیەوە ناوبانگی دەرکردبوو و ببووە نازناوێکی باوی ئەو. ناوبراو خەڵکی سلێمانییە.

دەرهێنراو چووە لای خودا گلەیی ستەمدیەیی خۆی بۆ بکات، خوداش بێ ئاگا نییە لەوەی ستەمکاران دەیکەن. ئەمەش لە کانوونی یەکەمی ساڵی (١٩٠٨) کە ڕێککەوتە لەگەڵ ڕۆژی (١٢) دوازدەهەمینی (ذي الحجة)ی ساڵی (١٣٢٦)ی کۆچی ڕوویدا، پێکدادانەکەش لە ڕۆژی دووەمی جەژنی قوربانی دەستی پێ کردو بەشەهیدکردنی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید لە ڕۆژی سێیەمی کۆتایی هات[1].

بەڵام هەندێک لەو گێرەشێوێنانەی خەڵکی موسڵ بەم کارەش نەوەستان، بەڵکو دووبارە بەسەر ئەو خانووەی خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدی تیادا دەژیا دادایەوەو هەڵیان کوتایەوە سەری و خوالێخۆشبوو شێخ ئەحمەدی کوڕەکەشیان کوشت[2]. شێخ مەحمودی برایشی خۆی لە ماڵی «خدری

---

(١) لە لاپەڕەی (٥٨)ی پەرتووکی (تأريخ العراق القريب)دا -کە لە نووسینی (مس بیڵ)ەو مامۆستا جەعفەر خەیات وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی- هاتووە کە خوالێخۆشبوو شێخ سەعید لە کانوونی دووەمی ساڵی (١٩١٠) لە مووسڵ و بەشێوەیەک کە هێشتان ڕووی ڕاستەقینەی ڕووداوەکە ڕوون نەبۆتەوە کوژرا. من دەڵێم: ڕاستییەکەی هەروەکو پێشتر باسمان لێوەکرد، مێژووی ئاژاوەکە لە کانوونی یەکەمی ساڵی (١٩٠٨) بوو نەک کانوونی دووەمی ساڵی (١٩١٠)، بارودۆخەکەشمان لە لێکۆڵینەوەکەماندا ڕوون کردۆتەوە. لە لاپەڕەی (١١٩)ی بەرگی سێیەمی پەرتووکەکەی خوالێخۆشبوو مامۆستا محەمەد تاهیر ئەلعومەری بەناوی (تأريخ مقدرات العراق السياسية)دا هاتووە کە پێکدادانەکە لە ڕۆژی یەکەمی جەژنی قوربانیدا بووەو سێ ڕۆژ بەردەوام بووە بەبێ ئەوەی حکومەت توانای دامرکاندنەوەی هەبووبێت، سەرەڕای هاتنەناوەوەی (مُداخلة) پۆلیس و سەربازەکان. ئێمەش دەڵێین: پێکدادانەکە لە دووەمین ڕۆژی جەژن دەستی پێکردو تەنها دوو ڕۆژ بەردەوام بوو، پۆلیس وسەربازەکانیش بەهیچ شێوەیەک نەهاتنەناو ئەم کێشەیە.

(٢) تەرمی شەهید شێخ سەعید لەو گۆڕستانەی بەمزگەوتی نەبی شیت (س) وەنووساوە نێژرا. شێخ ئەحمەدی کوڕیشی هەر لە تەنیشتیەوە نێژرا. لەم دواییەش چەند گڵکۆو سەکۆیەکیان لەسەر دروست کران. ڕێزدار عەلی غالبی بەڕێوەبەری پۆلیسی موسڵیش لە سەردەمی دەستبەکاربوونیدا نوێی کردنەوە. ئێستا خەڵکی بەمەبەستی نزاو پاڕانەوە سەردانی گۆڕی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید دەکەن.

هەمەوەندی»ی هاوسێیان شاردبۆوەو لەوێشەوە توانی خۆی بگەیەنێتە ماڵی خوالێخۆشبوو «ئەلحاج محەمەد چەلەبی ئەلجادر» کە لەوێوە نزیک بوو. لەوێشەوە خانەخۆکانی ماڵەکە ئەرکی شاردنەوەو گەیاندنی بۆ باڵەخانەی حکومەت گرتە ئەستۆ.

ئینجا هەندێک خەڵکی-کە «یەحیا بن ئەیوب ئەلحاویس» پێشڕەوی دەکردن- سووڕانەوە سەر خانووەکەی ئەلسابونچی (خان الصابونجي) و دەرگایان شکاند و هەندێک پیاوی شێخ سەعیدیان تێدا دۆزینەوە و کوشتیانن، گشت کەلوپەلەکانیشیان تالآن کرد -کە موڵکی خوالێخۆشبوو محەمەد پاشا ئەلسابونچی بوون.

لەوێشەوە بەرەو باب ئەلتۆپ چوون وماڵی قایمقام «مستەفا بەگ»یشیان تالآن کرد. سەرەنجام «بەها ئەفەندی عەبدوڵڵا»یان هەر نەدۆزیەوە، کە خۆی لە شوێنێکی نادیار حەشاردابوو. ئەو جەندرمە و ئێسترسوارانەی ئاژاوەکەشیان نابووەوە ڕزگاریان بوو. ئەوەی دەستیشی نە لە هۆکارو نە لە تەشەنەپێدانیشی هەبوو، شەهیدبوو و گەڕایەوە لای خودای خۆی، (واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة) واتە (خۆتان دوورخەن لەو ئاژاوەیەی کە تووشی ستەمکارەکانتان بەتایبەتی نەبێت).

هەڵوێستی موسڵ (موسڵییەکان) لەم ڕووداوە دەڵتەزێنانەدا

چەند ڕاستییەک هەیە پێویستە بزانرێ. ڕووداوەکانی جەژن کە بوونە هۆی دەستدرێژی کردنەسەر خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدو کوشتنی، ئەوانەی پێی هەڵسابوون چەند کەسێکی دیاریکراوی خەڵکی موسڵ بوون، بەڵام زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانەکەی بەشدارییان تێدا نەکردبوو و دەستیان لە وردەکاریەکانی ڕووداوەکەدا نەبوو، بەڵکو لە کاتی ئەو ڕووداوانەدا گەڕابوونەوە ماڵەکانیان و بەپشوویەکی درێژەوە چاوەڕێی ڕێوشوێنی (ئیجرائاتی) پێویستی حکومەتیان دەکرد بۆ دامرکاندنی ئاژاوەکە، بەو پێیەی کە بەرپرسە لەم جۆرە بزاڤانەو لە دابینکردنی ئاساییش لە وڵاتدا. بەخەیاڵیاندا نەدەهات کە حکومەت لە بەرامبەریدا دەستەوەستان و

دوودڵ، تیکەڵاو بەشاراوەیی و بایەخپێنەدان دەوەستێت و واز لەو رق و کینە دەهێنێت بەکەیفی خۆی تەشەنە بکات، بەمەش بارەکە گرژتردەبێت و بەو دەرەنجامە غەمناکە دەگات.

هەڵبەت، ئەو خەڵکە زۆرەی کە لە ماوەی رووداوەکان گەڕابوونەوە ماڵەکانیان و دەرنەکەوتبوون، ئەگەر بیانزانیبوایە دەرەنجامەکەی کوژرانی شەهید شێخ سەعیدی لێ دەکەوێتەوە، لە ماڵەکانیان پاڵ نەدەکەوتن، بەڵکو دەهاتنەدەر بۆ خەبات و داکۆکی لێ کردن، تەنانەت ئەگەر موسڵ بەخوێنی رۆڵەکانی و لەسەر حیسابی کوشتنی یەکتریشیان نوقم بوایە. بەڵام کە کار لەکارترازا، بەڵاش قەوما، دادو فیغان و پەژاری سوودیان نابێت ئەگەر دادگەری رێڕەوی سروشتی خۆی نەگرێتەبەرو ستەمکاریش باجی کردەوەکەی نەدا. بۆیە هەندێکیان داوایان لە دەزگا بەرزەکانی حکومەتی خۆجێیەتی کرد کە رێوشوێنی پێداچوونەوەی یاسایی بەپەلە لە دژی ئەوانەی هۆکاری ئەو رووداوە خوێناویە بوون بگرێتەبەرو، ئەوانەی پشکدارییان تیایدا کردووەو ئەوانەی هانیشیان داون، جا پلەوپایەیان هەرچەندی بەرز بێ یان نزم بێت. هەرکەسێکیش تۆمەتەکەی لەسەر سەلمێندرا بەگوێرەی دادگەری و ویستی ویژدان توندترین سزا بدرێت.

دەنگدانەوەی ڕووداوەکان لە کەرکوک و سلێمانی

کاتێک هەواڵی ئەم رووداوانە بەشێوە خوێناوییەکەیەوە گەیشتە ناوچەی کەرکوک و سلێمانی، لەنێو دانیشتوان دەنگدانەوەیەکی گەورەی لێ بەرپابوو، بەتایبەتی تابعەکانی -واتە پەیڕەوکەرانی رێبازەکەی- شێخ سەعیدو موریدو لایەنگرەکانی لەنێو رۆڵەکانی شارو خێڵەکاندا، لە پێشەوەی هەمووشیانەوە خێڵی (هەمەوەند)ی بازووبەهێز، رق و توڕەییان هەڵساو نیگەرانی بڵاوبووەوە و نائارامی دەمارەکانیانی گرت و دەروونیان هەڵچوو و زۆرێک لە خێڵەکان خۆیان سازکرد بۆ لە یاسا دەرچوون و یاخی بوون و شۆڕش کردن لە دژی حکومەت بۆ تۆڵەکردنەوەی خوێنی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید.

بەڵام کە زانییان شێخ مەحمودی کوڕی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید لەگەڵ هەندێک لە خزم و یاوەرەکانی ئەوانەی دەستی قەدەر پاراستبوونی لە موسڵ لەلایەن حکومەتەوە دەستبەسەرن، بیریان لەوە کردەوە کە مکوڕ بن لەسەر بەردانی ئەو دەستبەسەرانە پێش ئەوەی کارێکی وا بکەن ببێتە مایەی تێکدانی ئاسایش، بۆیە هەندێک لە پیاوماقووڵ و گەورەپیاوانی [شاری] کەرکوک داواکاریەکیان بۆ حکومەت بەرزکردەوەو تیایدا داوای بەردانی دەستبەسەرەکانیان کرد، لە سەروی هەمووشیانەوە شێخ مەحمود، ماوەیەکیشیان بۆ بەردانەکە دەستنیشان کرد، ئەگەرنا ئەوان ناتوانن گڕی توڕەیی ئەو خێڵانەی کوژرانی شێخ سەعید زۆر بەتوندی هەژاندوونی دامرکێننەوە. ئەگەر حکومەت وەڵامی ئەم داواکاریەش نەداتەوە ئەوا ئەوان دەستەوەستان دەوەستن لە بەرامبەر هێرش بردنی خێڵەکان بۆ سەر هەندێک لە شارەکانی ویلایەتی موسڵ و بڵاوکردنەوەی نیگەرانی و شڵەژاندنی بارودۆخەکە.

لە ئاست ئەم هەڕشەیە والیی موسڵ بەناچاری شێخ مەحمودو ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، لەگەڵ مەفرەزەییێکی سەربازی بۆ کەرکوک رەوانەکرد بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخەکە.

بەڵام هەر کە شێخ مەحمود گەیشتە کەرکوک خێڵەکان لە دژی دانیشتوانی شاری سلێمانی، ئەوانەی هۆکاری دوورخستنەوەی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید بوون بۆ موسڵ، هەڵسان. لەبەر ئەمە حکومەتی موسڵ فەرمانی بەموتەسەریفی سلێمانی دا کە دەبێت شارەکە بەجێبهێڵێت و بڕواتە بەغدا، بەڵام خێڵە سەرهەڵداوەکان لە رێگادا کەل وپەلەکەیان تاڵان کردو ناچار کرا بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی. شارەکە هەر بەترس و شڵەژاوی مایەوە تاکو هاتنی «رەشید پاشا»ی والیی نوێی موسڵ بەڕەسەنایەتی، کە تەنها یەک رۆژ لە موسڵ گیرسایەوەو پاشان یەکسەر هاتە کەرکوک. لەوێشەوە شێخ مەحمودی لەگەڵ خۆی برد بۆ سلێمانی، ئینجا بارودۆخەکەی تیادا هێوربووەوە.

بەڵام دوای گەڕانەوەی رەشید پاشا بۆ موسڵ بارودۆخ لە سلێمانی گەڕایەوە سەر دۆخی جاران لە نیگەرانی و شڵەژان، ئەوەش وای لە هەندێک لە دانیشتوانەکەی کرد بەجێی بهێڵن و روو لە بەغدا بکەن.

رێوشوێنی رەشید پاشای والیی موسڵ

هەر کە خوالێخۆشبوو رەشید پاشای والیی موسڵ لە سلێمانی گەڕایەوە یەکسەر دەستی کرد بەگرتنەبەری رێوشوێنی پێویست بۆ لێکۆڵینەوە لە کێشەی رووداوەکانی جەژن. ژمارەیەکی زۆری هاوڵاتییانی گرت، لەنێویان؛ خوالێخۆشبوو رەشید ئەفەندی ئەلعومەری و خوالێخۆشبوو شێخ ئیبراهیم ئەفەندی ئەلرۆمی و عەلی ئەفەندیی پێشنوێژ و مستەفا ئەلشەریفەو مەحمود ئەلعەزاوی -ناسراو بە«ئەبی جانگیر»-و یەحیا بن ئەیوب ئەلحاویس و نینۆسی دەلال (نینش الدلال)و براکەی شەمسی و زۆری تر. دوای وەرگرتنی ئیفادەی تۆمەتبارەکان و گوێگرتن لە بینەری سەلماندن (شهود الإثبات) لە گشت چینەکان، حکومەت زۆرێک لە راگیراوەکانی ئازاد کرد، لەنێویان؛ رەشید ئەفەندی ئەلعومەری و شێخ ئیبراهیم ئەفەندی ئەلرۆمی و عەلی ئەفەندیی پێشنوێژ، (١٣٠) سەدو سی پیاو و (١٣) سێزدە ئافرەتیش لەنێو گرتووخاندا مانەوە. ئینجا حکومەتی ئەستەمبوڵ چەند بەقسەهێنەر (مستنطق)ێکی لە دیاربەکرەوە بۆ موسڵ رەوانەکردن بۆ جێبەجێ کردنی دادگاییکردنی راگیراوەکان. دادگاییکردنەکەش نزیکەی ساڵ و نیوێک بەردەوام بوو و بڕیاردرا (٥٠) پەنجا کەسیان بۆ ماوەی (٣) سێ ساڵ بەند بکرێن و، (١٣) سێزدە کەسیشیان لەسێدارە بدرێن، لەنێویان؛ ئەبو جانگیر (مەحمود ئەلعەزاوی)و یەحیا بن ئەیوب ئەلحاویس و نینۆسی دەلال، بەڵام کاتێک بڕیارەکانی ئەم فەرمانە نێردرانە ئەستەمبوڵ بۆ پەسەندکردنی، بەرەتکردنەوەو بێ تاوانی هەموو گیراوەکان بۆیان گەڕایەوە. لەبەر ئەمە هەموویان ئازادکران جگە لە «ئەبی جانگیر» کە بەهۆی کێشەی ترەوە بۆ چەند ساڵێک لە گرتووخانەدا هێڵدرایەوە.

ئەوەی پێویستە ئاماژەی بۆ بکرێت ئەوەیە کە یەحیا بن ئەیوب ئەلحاویس لە گرتووخانەدا نەخۆش کەوت و سەری کول بوو و پێش گەیشتنی بڕیاری رەتکردنەوەو بەردانی گیراوەکان لە ئەستانە [ئەستەمبوڵ] مرد. هەروەها شیاوی ئاماژەیە کە نینۆسی دەلال لە رۆژانی داگیرکاریەتی ئینگلیزەکاندا چووبووە بەغدا و کاری پاسەوانیەتی شەوی پێ ئەنجام دەدرا، لە گەڕەکی ئەلسابونچییە (الصابونجية) کوژراو بکوژەکەشی ئاشکرا نەبوو.

ئاریشەکە رامانی گەرەکە!!

ئەوەی پێویستی بەئاوڕلێدانەوە هەیە ئەوەیە کە سەپاندنی بەزۆرمانەوە (فرض الإقامة الجبرية) لەسەر خوالێخۆشبوو شێخ سەعید لە موسڵ و بەرپابوونی رووداوی شەهیدبوونی[1] لە سەردەمێک بوو، کە قسەی یەکلاکەرەوە بەدەست ئیتیحادیەکان بوو، -مەبەست لە ئیتیحادیەکان پیاوانی کومەڵەی (ئیتیحادو تەرەقی)ی بەناوبانگی نێو دەوڵەتی عوسمانییە. دادگایی کردنی تۆمەتبارانی ئەو رووداوە بەهەموو توندیبەکانییەوە دوای لاچوونی ئیتیحادیەکان لەسەر دەسەڵات و وەرگرتنی جلەوەکەی لە لایەن پیاوانی کۆمەڵەی (حورییەت و ئیتیلاف)ەوە بەرێوەچوو، بەڵام رەتکردنەوەی بڕیاری لەسێدارەدان و بەندکردنی هەندێک لە تۆمەتبارەکان و فەرمانی بەردانیان، لە سەردەمی گەڕانەوەی ئیتیحادیەکان بۆ سەر دەسەڵات -بۆ جاری دووەم- بوو. زانراویشە لە بارەی ئیتیحادیەکانەوە کە نەدەسڵەمینەوە لە ئەنجامدانی کاری توندوتیژی و خوێنرێژی لە رووبەڕووبوونەوەیاندا لەگەڵ نەیارانی سیاسەت و بیروباوەڕەکانیان. بەدڵنیاییەوەش دەیڵێین؛ رووداوی ئەم ئاژاوەیە لە

(١) ئەم رووداوە لەنێو خەڵکی موسڵدا بەناوی (دقة شيخ سعيد) بەناوبانگە، مێژووی بەسەرهات و لەدایکبوون ومردن وگەشت ومانەوەو هەرچی کاروبارێکی لەم چەشنەیە بەهۆی مێژووی ئەم رووداوەوە دەژمێرن. بگرە تاکو ئێستاش لەسەر زاری زۆرێک لەوانەی لەو رۆژگارە ژیاون و ئەو رۆژانەیان بینیوەو لە ژیاندا ماون دەبیسترێت.

سەردەمی ئەوانداو هەوڵدانی بەرپرسانی نێو حکومەتەکەیان بۆ بەفیڕۆدانی مافی هاوڵاتییان و هەڵوێست نەنواندنیان لە کاتی بەرپابوونی رووداوەکە، ئینجا بەردانی گیراوەکان ئەوانەی بۆ لێکۆڵینەوە دەستبەسەر کرابوون لە سەردەمی ئیتیلافیەکان -کە رکابەریان بوون-و خستنە ژێر پەردەی ئەو رووداوە خوێناویە، پەیوەندیەکی توندوتۆڵی بەکەللەڕەقی (رعونة) ئەو چینە ئیتیحادیەوە هەیە، کە مێژوو بەهەوەسکاری و کەللەڕەقی ناسیویەتی! سەرەنجام، دەتوانین وردەکاریەکانی ئاژاوەکەو ئەنجامەکانی لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا پوخت کەینەوە:

١- هەڵچوونی ئەو کۆمەڵە حەشامەتەی لە باب ئەلتۆپ بوون، بەپاڵنەری ئەو غیرەیەی کە خەڵکی ئەوسای موسڵ پێی دەناسران. ئەمەش لەبەر تووش هاتنی ئەو ئافرەتەی پێشتر باسمان لێوە کرد.

٢- داواکردنیان بۆ تۆڵەسەندنەوەی کوژراوەکانیان، ئەوانەی لە کاتی پێکدادانیان لەگەڵ جەندرمەکان کوژرابوون[١].

٣- قۆزتنەوەی ئەم رووداوە بەگوێرەی بەرژەوەندییان، لە لایەن هەندێک کەسی بەبنەچە سلێمانی ئەوانەی لە موسڵ نیشتەجێبوون و چاویان بەو دەستڕۆیشتووە زۆرەی خانەوادەی شێخ سەعید هەڵنەدەهات.

٤- دوو دڵی دەسەڵاتداریەتی بەڕێوەبردن و سەربازی لە بارەی چارسەرکردنی کێشەکەو ئەو بێ هەڵوێستیەی لە بەرامبەر رووداوەکەدا نواندییان.

٥- ئەو هەڵەی بریکاری والی فەریق زەکی پاشا ئەلحەلەبی سەبارەت بەهێنانی خوالێخۆشبوو شێخ سەعید لەو خانووەی ژیانی تیایدا بەسەردەبرد بۆ بارەگاکەی، لە کاتێکدا هەڵچوون لەوپەڕیدابوو و

(١) ئەمین زەکی بەگ، کە لە ساڵی (١٩٢٤) بەڕێوەبەری پەروەردەی موسڵ بوو، یەکێک بوو لە ئەفسەرانی جەندرمەکانی موسڵ لە کاتی بەرپابوونی رووداوەکەی شێخ سەعید بەپلەی مولازمی یەکەم، خەڵکی سلێمانیشە، بەڵام نەمانزانیوە ناوی لەنێو ئەو رووداوانەدا هاتبێت، یان پشتگیری لایەنێک لە لایەنەکانی کردبێت.

خانووەکەشی بەتەواوەتی لەلایەن هەندێک کۆمەڵانی خەڵکی موسڵ گەمارۆدرابوو.

٦- داخستنی دەرگای بارەگاکە بەفەرمانی (تەوفیق بەگ دارەکە بێنە) لە کاتی لێ نزیک بوونەوەی خوالێخۆشبوو شێخ سەعیدو نەتوانینی چوونە ژوورەوەی.

٧- دەستی هەندێک لە پیاوانی کۆمەڵەی ئیتیحادو تەڕەقی لە موسڵ کە رۆڵێکی چەپەڵیان لەنێو ئەم رووداوانەدا گێڕا، بۆ ئەوەی بۆ پیاوە دەسەڵات بەدەستانی ئیتیحادیەکان بسەلمێنن کە دڵسۆزن و دژی هەر کەسێکی (حەمیدی)ن -واتە هەموو ئەوانەی هاوسۆز بوون لەگەڵ خودا لێ رازی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمی عوسمانی، کە ئیتیحادیەکان لەسەر تەختی سەڵتەنەت لایان بردبوو-.

هاوشێوەی ئەم جۆرە کەسانەش زۆرن و لە هەموو سات و شوێنێکدا هەن، کە ناسڵەمێن لە خۆگونجاندن بەگوێرەی بارودۆخ و خۆ رەنگکردن بەهەموو رەنگێک و، مەرایی کردن بۆ خاوەن دەسەڵات و دەستڕۆیشتوان بەمەبەستی بەدەستهێنانی دەستکەوتێک یان بەپلەوپایە گەیشتن. لە پێناو گەیشتن بەمەرامەکانیشیان بەشوورەیی نازانن ئەم رەوشتە کەم و سووکە پەیڕەو بکەن و بەشێوازی هەمەجۆر لەبەریان بپارێنەوە. لە ئەنجامدانی تاوان و زیان گەیاندن بەخەڵکیش نە ویژدان رێیان لێ دەگرێت، نە ئایینیش بەرپەرچیان دەداتەوە.

وتاری دووەم:

شێخ عەبدولسەلامی دووەم کوڕی شێخ محەمەدی بارزانی

شوێنی نیشتەجێبوونی بارزانییەکان:

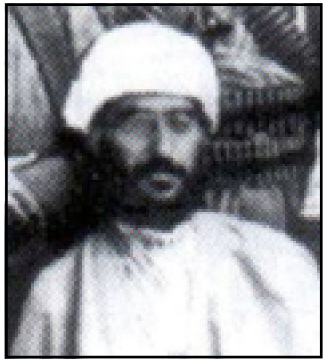

بارزانیەکان نیشتەجێی بەشی باشووری ناوچە شاخاویە سەختەکانی زێبارن، کە دەکەوێتە باکووری عیراق. ئەم ناوچەیە ناوەکەی لە (زێ) وەرگرتوە، واتاکەشی بەزمانی کوردی (رووبار) دەگەیەنێ. ئەم رووبارەش (زێی گەورە)یە کە لەنێو خاکی تورکیا هەڵدەقوڵێ و لە رۆژئاواو باشوورەوە دەوری ناوچەکەی داوە. جیا لە بارزانیەکان خێڵی تری ناودار بەهێزی خۆڕاگری لەم ناوچەیەدا نیشتەجێن، گرنگترینیان؛ شێروانی و مزوری و هەرکی، زێباری کە ئاغاکانی ئێستای زێبار سەرۆکایەتی دەکەن.

واتای بارزان

مامۆستا مەعروف چیاووک لە لاپەڕەی (٥٢)ی پەرتووکەکەی ([مأساة] بارزان المظلومة)دا دەڵێت پێموایە [ئەم ناوە] لە ناوی خێڵی (برازی[*])ەوە هاتووە، یان ناوی باپیرە گەورەکەیانە، واتاکەشی (ماف

(*) [خێڵی (برازی) یەکێکە لە خێڵەکانی دەڤەری بۆتان لە کوردستانی تورکیا- ورگێڕ]

هەڵگر) یان (ماف زان)، یان لە (بارسان)ەوە هاتووە، واتە (دەروێشەکان)، یان (برازان[١]) واتە (إخوان الصفا[*]). بەهەرحاڵ (بارزان) ناوی خێڵێکی گەورەیە لە باکووری عیراق. من لەو باوەڕەدام کە بەبنەچە دەگەڕێنەوە سەر خێڵەکانی (هەکاری)ی رەسەن پاک و خانەدان، بەسەر چەند بنەماڵەو تیرەو خێڵ و هۆزێک دابەش دەبن، گرنگترینیان؛ شێروانی، مزوری، هەرکی، بەرۆژی واتە (رۆژوگرەکان[**])، کە بەخانەوادەی شێخەکان و گشت خزمەکانیان دەگوترێت، شێخەکانی ئێستاش نەوەی شێخ (تاجەدین نەقشبەندیی خالدی)ن، بنەماڵەکەشیان لە دەڤەری زێبارو بادینان بەناوبانگە[٢].

شێخ تاجەدین و نەوەکانی

«شێخ تاجەدین» دیارترین و بەرچاوترین شێخەکانی بارزان بوو، ئەوانەی لە ناوچەی زێبار بەدیارکەوتن. کە نەمانتوانی سەردەمەکەی دیاری بکەین. ناوبراو زانایەکی رێزدارو پایەبەرز بوو. نەوەکانیشی «شێخ عەبدولسەلامی یەکەم» و هەردوو براکەی «عەبدولرەحمان»و

(١) (برازان) بەگوێرەی وەرگێڕانی مانا واتە (برای لێزان/برای زانا).

(*) [(إخوان الصفاء) ناوی رێبازێکی ئایینییە- وەرگێڕ]

(**) [ئەگەرچی ئەم ناوە بە(بەرۆژی) لەفز دەکرێت و لە کاتی وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی عەرەبی دبێتە (الصائم) واتە (رۆژوگر)، بەڵام ناوەکە خۆی لە ئەسڵدا (بەر رۆژ)ەو لە زمانی عەرەبیشدا دەبێتە (مقابل الشمس) یان (مواجهة الشمس) واتە (بەرامبەر خۆر/ رووبەڕووی رۆژ). بۆ زیاتر سەلماندنی ئەم رایەش؛ لە لای باشووری رۆژئاوای ناوچەی (بەرۆژ) ناوچەیەک هەیە بەناوی (نزار) واتە (بەر سێبەر)، خەڵکەکەشی بە(نزاری) ناودەبرێن، ئەوانیش تیرەیەکی بارزانین- وەرگێڕ]

(٢) دەڵێم: لە لایەن بارزانییەکانەوە زانراوە کە شێخ تاجەدین لە سەر رێبازی نەقشبەندی نەبووە، بەڵکو یەکێک لە نەوەکانی، کە ئەویش شێخ عەبدولسەلامی یەکەمە، ئەم رێبازەی لە شێخ خالدی نەقشبەندی وەرگرتووە.

«عەبدولڕەحیم»ن[*]. شێخ عەبدولسەلام[ی یەکەم] بوو ڕێبازی نەقشبەندیی لە شێخ خالدی نەقشبەندی[1] وەرگرت، کاتێک لە دەوروبەری نیوەی سەدەی دوازدەهەمی کۆچی، لەوکاتەی لە یەکێک لە گەشتەکانیدا بە(بارزان)دا تێپەڕی بوو. مەزار (زارية)ێکیشی لە بارزان دامەزراندو دەستی کرد بەوانەگوتنەوەو ئامۆژگاری کردن و ڕێنیشاندان، زانستخوازانیش لە هەموو لایەکەوە روویان تێ کرد.

کوڕێکی لەدوا بەجێما بەناوی «شێخ محەمەد» دوای ئەو بەم ئەرکە هەڵساو هەوڵێکی زۆریدا بۆ بەهێزکردنی ڕێبازی نەقشبەندی و مکوم کردنی ستوونەکانی. کە کۆچی دواییشی کرد، پێنج کوڕی لەدوا بەجێمان، ئەوانیش ئەمانەن؛ شێخ عەبدولسەلامی دووەم، شێخ ئەحمەد، شێخ محەمەد سدیق و مەلا مستەفای بەناوبانگ و شێخ محەمەد -کە بەناوی باوکییەوە ناونرابوو، بەناوی (بابۆ) بانگ دەکرا-، هەمووشیان لە ژیاندا ماون تەنها شێخ عەبدولسەلام نەبێت دلۆڤانیی خودای لەسەر بێت، گشتیشیان کوڕو نەوەیان هەیە.

(*)[ئەم زاتانە کوڕی شێخ تاجەدین بوون، نەک نەوەی- ورگێڕ]

(١) شێخ خالدی نەقشبەندی [١٧٧٦-١٨٢٨]، نازناوەکەشی (ضياء الدين)ە، گەورەترین و بەرچاوترین زاناو ڕێنیشاندەر بووە، و لە تیرەی (میکائیلی)ی سەر بەخێڵی (جاف)ە. هەندێک لە سەرچاوەکانیش دەڵێن: ناوی تیرەی (میکائیلی) دەگەڕێتەوە بۆ (میکائیل)ی باپیریان، ڕەچەڵەکەشیان دەگەڕێننەوە سەر ئەمەوییەکان (الأمويين)، شێخ خالدی ناوبراویش [دەڵێن] لە نەوەی خەلیفە عوسمانی کوڕی عەفانە خودای لێ ڕازی بێت. شێخ خالد گەشتێکی بۆ هیندستان کردبوو و ڕێبازی نەقشبەندیشی لە شێخ عەبدوڵڵای دەهلەویی نەقشبەندی وەرگرتبوو. کاتێک گەڕایەوە وڵاتەکەی ئەم ڕێبازەی لە سلێمانی بڵاوکردەوە، ئینجا رووی لە بەغدا کردو تەکیەیەکی لە سەردەمی والی داود پاشا کردەوە، کە بەناوی (التكية الخالدية) دەناسرا. چەندەها گەشتیشی بۆ باکووری عیراق کرد بۆ بڵاوکردنەوەی ڕێبازەکەی. هەروەها سەردانیماڵی پیرۆز (الديار المقدسة)ی کرد، دوای ئەوەش لە شام گیرسایەوەو هەر لەوێش کۆچی دوایی کرد.

کوڕەکانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم ئەم شێخانەن؛ سلێمان، ئیبراهیم، ئیسماعیل.

کوڕەکانی شێخ ئەحمەد ئەم شێخانەن؛ محەمەد خالد، جەمال، عوسمان، نەزیر.

کوڕەکانی شێخ محەمەد سدیق ئەم شێخانەن؛ عەبدوڵڵا، عەلی، نوری.

کوڕەکانی مەلا مستەفا ئەم شێخانەن؛ عوبەیدوڵڵا، لوقمان، ئیدریس، سابر، مەسعود.

کوڕەکانی شێخ محەمەد (بابۆ) ئەم شێخانەن؛ سادق، شەفیع، ئەیوب.

هەروەها زانیومانە کە هەردوو براکەی تری شێخ عەبدولسەلامی یەکەم - مەبەستم عەبدولڕەحمان و عەبدولڕەحیم کوڕو نەوەیان هەیە، لەنێویان «یوسف کوڕی سەعید کوڕی عەبدولڕەحیم»مان ناسی.

هۆکارەکانی رق هەڵسانی تورکە عوسمانیەکان لە شێخانی بارزانییەکان

لەوەتەی دامەزراندن و گەشەسەندنی بزاڤی سۆفیگەری بارزانیەکان سەریهەڵداوە، نەزانراوە یاخیبوونێکیان لە دژی دەوڵەتی تورکیای عوسمانی ئەنجام دابێت، بەڵکو خەریکی خواپەرستی و بڵاوکردنەوەی ڕێبازی نەقشبەندی و بەهێزکردنی بوون. هەردەم دڵسۆزیی خۆشیان بۆ دەوڵەت دەنواند، ئەرکی باجدانیشیان بەدڵفراوانییەوە بەجێ دەگەیاندو دەیاندایە خەزێنەی ویلایەتی موسڵ، وەکو سۆفیگەرەکان، ئەوانەی بەئاییینەوە خەریکن و واز لە دونیایەتی دەهێنن.

بەڵام ئاغاکانی زێبار، کە بەشێوەیەکی دەرەبەگایەتی حوکمی زێبارییەکانیان دەکرد، دڵتەنگ بوون لە بەرفراوانبوونی دەسەڵاتی شێخەکانی بارزان و چوونەڕیزی زۆرێک لە خێڵەکان بۆ ژێر ئاڵایانەوەو گرتنەبەری ڕێبازە نەقشبەندییەکەیان، بۆیە بەرەنگاریان بوونەوەو کاریان کرد بۆ دانانی رادەیەک بۆ ئەم دەستڕۆیشتووەیان. وای لێهات بارودۆخی نێوانیان ئاڵۆزبوو، تا گەیشتە ئەوەی لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی یەکەم و کوڕەکەی شێخ محەمەد زنجیرە شەڕێکیان لەنێواندا روویدا، کە لە

ئاکامدا بارزانییەکان سەرکەوتن بەسەر رکابەرەکانیان و تێکیانشکاندن لە لای چەپی زێی گەورەوە بۆ لای راستی زێیەکە، ئەم رووبارە بووە هێڵی جیاکەرەوەی نێوان ئەوان و بارزانییەکان.

لەگەڵ ئەوەشدا ئاغاکانی زێبار ئەوانەی تووشی تێکشکان هاتن، دەستەوەستان نەوەستان لە بەرامبەر رکابەرەکانیان، بەڵکو پەیوەندییان بەکاربەدەستانی حکومەتەوە کردو خۆیان لێ نزیک کردنەوە بۆ تووشکردنی بارزانییەکان بەهەڵبەستنی قسەی ناهەق لە بارەیانەوە، هیچ هۆو ئامرازێکیشان فەرامۆش نەکرد بۆ قۆزتنەوە لە دژیان. ئەم درۆو دەلەسانەش لە لایەن ئەو کاربەدەستانەی کە شارەزاییان لە بەڕێوەبردندا کەم بوو و بیرتەسک بوون پەسەند دەکران، تاکە کاریان تەنها بەرزکردنەوەی راپۆرت بوو لە دژی بارزانییەکان بۆ دەسەڵاتە بەرزەکان، تیایدا بەیاخی و نیاز خراپ تۆمەتباریان دەکردن.

داخوازیەکانی شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ محەمەد کە بۆ دەوڵەت بەرزی کردبوونەوەو تیایدا داوای هەندێک چاکسازی کردبوو بۆ ناوچەکەی لە لایەنی بەڕێوەبردن و دەرهێنانی لە کوڵبی هەژاری و دواکەوتوویی زانستی و داتەپیێوی ئابووری(*) بوونە پشتگیر بۆ ئەو تۆمەتانەی خرابوونە پاڵی وەکو یاخی بوون و نیاز خراپی. حکومەتیش ئەم داخوازیانەی بەوە لە قەڵەمدا کە لە لایەن کۆمەڵە کوردیەکانەوە هاندراوە، ئەو کۆمەڵانەی تێدەکۆشان بۆ هێنانەکایەی دەسەڵاتێکی نامەرکەزی بۆ وڵاتی کوردان، هەروەکو چۆن ئازادیخوازەکانی عەرەبیش بۆی تێدەکۆشان.

بەڵکو لەمەشیان زیاتر پێوەلکاندو ئەوەیان خستەپاڵ کە دەستی لەگەڵ رووسەکان تێکەڵاو کردووە بۆ جێبەجێکردنی ئەم ئامانجەو جیابوونە لە دەوڵەت، لە کاتێکدا شێخ عەبدولسەلام لەوە گەورەتر بوو پشت

(*) [بۆ زانینی داخوازیەکان بڕوانە پەرتووکی (مەسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ١٩٣١-١٩٣٢، چاپخانەی خەبات، کوردستان ١٩٩٢، ل)- وەرگێڕ]

بەدەوڵەتیکی ناموسڵمان ببەستێت وملی بۆ کەچ بکات و گوێرایەڵی بکات و بەپارێزەری موسڵمانانی دابنێت، لە کاتێکدا دەوڵەت [دەوڵەتی عوسمانی] سومبولێکی پیرۆزیانە.

ئەگەر پەناشی بردبێتەبەر خاکی رووسیا دوای ئەوەی بۆ یەکەم جار لەشکرە تورکییەکان هێرشیان کردەسەر، و ئەگەر رووسەکان ئەم هەڵوێستەی حکومەتیان لە بەرامبەر شێخ قۆزتبێتەوەو پێیان وابوو بێت کە لە کاتی بەرپابوونی جەنگی یەکەمی جیهانی ناچاری دەکات ئەو خستنەڕوو (عروض)ە زۆرانەی کە زۆرجار بۆیان دەخستنەڕوو بۆ پارێزگاری کردن لە خۆ قەبوڵ بکات، هەروەک «مس بیل» باسی کردووە لە لاپەڕەی (١١٥)ی پەرتووکی (تاریخ العراق القریب) کە مامۆستا جەعفەر خەیات وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی، ئەمە شێخ عەبدولسەلام ناخاتە خانەی تۆمەتباری مادەم ئاوڕی لەو خستنەڕووانە نەداوەتەوەو ئارەزووی بۆ نەچووە، ئەوەش بەبەڵگەی دڵنەوابوونی دوای ئەوەی حکومەت فەرمانی لێخۆشبوونی دەرکرد، بەبێدەنگی و ئاسوودەیی گەڕایەوە جێگای خۆی و هیچ شتێکی وای لێ بەدی نەکرا کە ئەو خستنەڕوانەی پەسندکردبن.

بەڵام هەرکە لەنێو خێڵەکانیدا حەسایەوە، حکومەت رووبەڕووی بووەوەو سووربوو لەسەر تۆمارکردنی گوندە بارزانییەکان و سەرژمێریکردن و ژماردنی مەڕوماڵاتەکانیان، بەهۆی ئەمەوە بارزانییەکان گیانی شۆڕشگێڕییان وروژاو پێیان وابوو ئەم هەنگاوەی حکومەت وەک سەرەتایەکی رێخۆشکەرە بۆ سەپاندنی سەربازگیریی بەزۆرەملێ (التجنید الإجباري)، هەروەها بۆ دانانی باجی زیاتر لەوەی باوە. بۆیە شێخ عەبدولسەلام نارەزایی خۆی دەربڕی و تکای لە حکومەت کرد کە رەفتاری لەگەڵ بارزانییەکاندا -کە لە خێڵە نارزگارکراوەکانن(*)- با وەکو خێڵەکانی

(*) [(خێڵە نارزگارکراوەکان) واتە ئەو خێڵانەی رۆڵەکانیان خزمەتی سەربازییان نەدەکرد- وەرگێڕ]

دیکەی وەک خۆی بێت. بەڵام حکومەت هیچ بایەخێکی بەم داوایەی نەدا، بەڵکو سووربوو لەسەر جێبەجێ کردنی ئەم نیازەی بەهەر نرخێک بێت. گرفتێکی تریش روویدا بارودۆخەکەی ئاڵۆزتر کرد، ئەویش کێشەی پەنابردنی سەفوەت بەگی قایمقامی سەربازی بوو بۆ بارزان، کە بەتۆمەتی کوشتنی مەحمود شەوکەت پاشای سەرۆک وەزیران تۆمەتبار کرابوو. هەروەها رازی نەبوونی شێخ عەبدولسەلام بەبەدەستەوەدانی ناوبراو بەحکومەت. حکومەتیش ئەوکات بەخوێن وگۆشت ئیتیحادی بوو، پێویست بوو لەسەر پیاوانی دەسەڵات بەدەست پلانێکی راست و دروست پیادە بکەن لە چارەسەرکردنی کێشەی بارزانیەکان و ویستەکانیان لەبەرچاو بگرن و بەحیکمەت و ژیرانە سیاسەتیان بکەن. بەڵام ئەو جیاوازیە توندوتیژانەی کە لەنێوان پیاوانی حزبی (حورییەت و ئیتیلاف)و پیاوانی حزبی (ئیتیحادو تەرەقی) لەئارادا بوو، بارزانیەکانی تووشی سەرسوورمان کردبوو. جارێک خۆیان لە بەرامبەر حکومەتێکی دادپەروەردا دەدۆزییەوە کە بەهەڵسوکەوتێکی نەرم و دیدێکی شایستە مامەڵەی لەگەڵ دەکردن و خۆشویستنی سەقامگیری و دڵنیایی لە دڵ و دەروونیاندا دەچاند، هەروەکو چۆن لە مامەڵەی ئیتیلافیەکاندا بەدیار دەکەوێت، کە بنەمایەکی شێوەی ئاراستەکردنی سیاسەتە گشتییەکانیان بوو لەنێو هەموو گۆشەیەکی خاکی ئیمپراتۆرییەتەکەدا. جارێکیش خۆیان لە بەرامبەر حکومەتێک دەدییەوە کە جگە لە سیاسەتی کوشتن و برین بەهیچ شتێک رازی نەدەبوو، هەروەکو چۆن بڕیاربەدەستە (ئیتیحادیەکان) پێی بەناوبانگ بوون، کە بریتی بوو لەو هەڵسوکەوتە جۆشدراوانەی بەتوندوتیژی لە بەرامبەر [نەتەوەی غەیرە تورک]، جا چ عەرەب بن یان کورد یان هەر کۆمەڵێکی باوەڕ نەهێنێت بەبیروباوەڕەکانیان و سیاسەتەکانیانی قەبوڵ نەبێت و، ئەو سیاسەتەی کە دەوڵەتی عوسمانییان پێ بەڕێوەدەبرد پەسەند نەبێت، هەروەکو چۆن لە خوارەوە روونمان کردۆتەوە.

سیاسەتی گشتی لە هەردوو سەردەمی ئیتیحادیەکان و ئیتیلافیەکاندا

لە ئەستەمبۆڵ کۆمەڵەیەک بەناوی (ئیتیحادو تەرەقی) دامەزرابوو، ئامانجیشی نەهێشتی چەوساندنەوەو زۆرداری و هەوڵدان بوو لە پێناو بەرزڕاگرتنی پایەی دەوڵەتی عوسمانی و چاککردنەوەی باری وڵات و پێشخستنی بۆ ئەوەی بچێتە ریزی نەتەوە پێشکەوتووەکان. دوای تێکۆشانێکی درێژخایەن ئەم کۆمەڵەیە توانی وا لە سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم بکات دەستووری ساڵی (١٩٠٨) رابگەیەنێت، ئینجا زۆری پێ نەچوو لەسەر تەختی سەڵتەنەتیشیان هێنایەخوارەوەو براکەی «سوڵتان محەمەد رەشادی پێنجەم»یان لە شوێنی ئەو دانا.

کاتێک دەسەڵاتیشیان گرتەدەست پلانێکی وێرانکەریان لە سیاسەتەکانیاندا گرتەبەر کە رووی راستەقینەیانی ئاشکرا کرد، لە بەتورککردنی ئەو گەلانەی لە ژێر ئاڵای دەوڵەتی عوسمانیدا بوون و تواندنەوەیان لەنێو بۆتەی رەگەزی تورکداو، لە رادەبەدەر رەگەزپەرستییان نواند.

کاتێک هەندێک لە بیرمەندو هۆشمەندی دڵسۆز ئەم کارە هەڵەشانەیان بینی کە پێچەوانەی بنەما بنچینەکانی کۆمەڵەکە بوون، پارتێکی تری نوێیان لە ئەستەمبۆڵ دامەرزاندو ناویاننا حزبی (حورییەت و ئیتیلاف)، وەکو کۆمەڵەی (ئیتیحادو تەرەقی)یش لە گەورە شارەکانی دەوڵەتی عوسمانی لقیان بۆ کردنەوە. ئینجا دوای هاتنەریزی هەندێک لە گەورە پیاوان گەشەی کردو بەهێزکەوت، دەستی بەململانێ کرد لەگەڵ کومەڵەی ئیتیحادو تەرەقی و سەرکۆنەی دەکرد، هەروەها تێدەکۆشا بۆ لێخستنی پیاوەکانی ئیتیحادی لەسەر کورسیی دەسەڵات. ئەوەی ویستی بۆی هاتەدێ و، پیاوەکانی شوێنی پیاوانی (ئیتیحادو تەرەقی)یان گرتەوەو خۆیان دوورخستەوە لە نانەوەی باری گرژی لەنێوان گەلانی نێو مەملەکەت و، بەژیری و لێزانییەوە کاریان دەکرد بۆ هێنانەکایەی تەبایی لە شوێنی لێک دوورکەوتنەوەو کۆکبوون لە شوێنی لێکدابڕان لەنێوانیاندا.

شێخ عەبدولسەلام کوڕی شێخ محەمەد لەنێو گەورەپیاوە پڕ چەکەکانیدا

بەڵام ئەو ئیتیحادیانەی دەیانویست خۆیان خاوەنی جڵەوی دەسەڵات بن لەسەر کاروباری دەوڵەت بەبێ هاوتا، دەستەوەستان نەوەستان لە بەرامبەر ئەو وەزارەتەی حزبی ئیتیلاف پێکیهێنابوو، کە خۆی دوور دەخستەوە لەو هەڵانەی ئیتیحادیەکان کردبوویان. بەڵکو لە هەوڵ و تەقەلا دابوون بۆ دووبارە دەسەڵات گرتنەوەدەست. بۆ ئەم مەبەستەش پەنایان دەبردەبەر تیرۆرکاری و زۆرداری و، «نازم پاشا»ی وەزیری جەنگیان کوشت و توانییان وەزارەتی ئیتیلافیەکان لە کار بخەن و بۆ جاری دووەم بێنەوە سەر دەسەڵات، وەزارەتەکەشیان بەسەرۆکایەتی خوالێخۆشبوو مەحمود شەوکەت پاشای بەغدادی پێک هێناو جەمال پاشای خوێنڕێژیشیان کردە فەرمانداری سەربازی لە ئەستانە [ئەستەمبۆڵ]، ئەم پایەشیان بۆ دروست کرد بۆ ئەوەی هەرچیی پێی باش بێت بۆ پاراستنی ئاسایش و بەرەنگاربوونەوەی رکابەرەکانیان ئەنجامی بدات.

کوژرانی مەحمود شەوکەت پاشای سەرۆک وەزیرانیش چاکترین هەلی بۆ رەخساندن بۆ لەبەینبردنی پیاوانی پارتی حورییەت و ئیتیلاف و تەفروتوناکردنی گشت ئەوانەی بەربەرەکانێیان دەکردن و دوورخستنەوەی هەر یەکێکی لەگەڵ سیاسەتە چەوتەکانیاندا نەبوایە، خەڵکێکی زۆریشیان

لەسێدارەدا، بەندو دەربەدەرکردن و راگواستنەوەش بەردەوام بوو. نەک تەنها ئەمە، بەڵکو دەستیان کرد بەلەناوبردنی زۆرێک لە سەرۆک و شێخ و رابەرەکان لە گشت سووچێکی مەملەکەتەکەدا، بەتایبەتی ئەوانەی ئیتیلافیەکان بەژیری و وریاییەوە مامەڵەی لەگەڵدا دەکردن. یەکێک لەو شێخانەش خوالێخۆشبوو شێخ عەبدولسەلامی بارزانی بوو.

شێخ عەبدولسەلام قوربانیی جیاوازییە رەقەکانی حزبی و سیاسی

کاتێک بۆ یەکەم جار پیاوانی ئیتیحاد و تەڕەقی جڵەوی دەسەڵاتیان گرتەدەست، دوای لێخستنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، بەچاوی یاخیبوو لە دەوڵەت تەماشای شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ محەمەدیان کرد. هەموو ئەو سکاڵاو پڕوپاگەندەو راپۆڕتە هەڵبەستراوانەی کە کارمەندان لەسەریان نووسیبوو بەراست و دروست لە قەڵەمدان پێش ئەوەی لێیان بکۆڵنەوەو بارودۆخەکانیان لەبەرچاو بگرن، بۆیە خوالێخۆشبوو محەمەد فازڵ پاشای داغستانی لە رۆژانی والییەتی خۆی لە موسڵ هێزێکی گەورەی لە لەشکری پڕچەککراو بەتۆپ هەڵیکوتایە سەر لایەنگرەکانی شێخ و چووە نێو گوندەکەی (بارزان)و تەکیەکەشیان خاپوور کردو ناچار کرا لە ناوچەکەی دەرچێ.

دواتر کە وەزارەتی ئیتیحادیەکان روخاو پیاوانی حزبی (حورییەت و ئیتیلاف) دەسەڵاتیان گرتەدەست خوالێخۆشبوو نازم پاشا کرابووە والیی بەغدا، ئەوەش پێش ئەوەی داوای بکەن بۆ ئەستەمبۆڵ بۆ پێ سپاردنی وەزارەتی جەنگی لە لایەن پارتی ناوبراوەوە -کە خۆیشی یەکێک بوو لە کۆڵەگەکانی، ئەم والییە لێزانە دیتی کە بەرژەوەندی وا دەخوازێت پەردە لەسەر هەموو ئەو شتانەی درابوونە پاڵ شێخە بارزانیەکەو ئەو تۆمەتانەی خرابوونە ئەستۆی لابدرێت، بۆیە فەرمانی لێبوردنی بۆ ئەو و هەموو بارزانیە دەربەدەرەکان دەرکرد، بەڵکو لەمەش زیاتر کرا، کاتێک «ئەسعەد پاشای درووزی» والیی موسڵ بەوەکالەت داوای لە ئەنجومەنی وەزیران (باب العالي) کرد کە مەدالیایەک بەشێخ عەبدولسەلام ببەخشرێت.

باوەڕپێکراوە زیندووەکانی بارزانییش لە کاتی پەیوەندی پێوەکردنم، هەروەها چەند کەسێکی تریش لەوانەی کە زۆر لە شێخ عەبدولسەلامەوە نزیک بوون و هەر لە سەرەتاوە ئەو ڕووداوانەیان بینیوەو لەنێویاندا ژیاون، بۆیان گێڕامەوە کە لە سەردەمی والییەتی نازم پاشا لە بەغدا، «سەفوەت بەگ»ی قایمقامی سەربازی پەیوەندی بەخوالێخۆشبوو شێخ عەبدولسەلامەوە کرد بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لە کێشەکانی بارزانیەکان و دۆزینەوەی چارەسەری عادیلانە بۆیان. وا پێدەچێت سەفوەت بەگ زۆر سەرکەوتوو بووبێت لەم کارەیداو، بڕواشی هێناوە بەنیازپاکی شێخ و موریدەکانی، لەوانەشە پەیوەندی هەبێت لەنێوان ئەم سەرکەوتنەی و داواکردنی بەخشینی ئەو مەدالیایەی پێشتر باسمان لێوەکرد لە لایەن ئەسعەد پاشای والیی موسڵ بەوەکالەت.

بەڵام بارودۆخەکە لەسەر ئەم ڕێچکەیە درێژەی نەکێشا، چونکە نازم پاشای وەزیری جەنگ لە ئەستەمبوڵ کوژراو، دووبارە پیاوانی کۆمەڵەی ئیتیحادو تەڕەقی گەڕانەوە سەر دەسەڵات و بەدەستێکی ئاسنین وڵاتیان بەڕێوەدەبردو، دەستیان کردەوە بەسیاسەتی توندوتیژی و لێدانی ڕکابەرەکانیان و جێبەجێ کردنی مەبەستەکانیان جا بەهەر شێوەیەک بوایە.

یەکێک لە کۆڵەگەکانی حزبەکەشیان بەناوی سلێمان نەزیف پاشای کوڕی سەعید بەگی مێژوونووسی بەناوبانگ کردە والیی موسڵ[1] و وەزارتەکەیان دەسەڵاتێکی ڕەهای پێ بەخشی. هەرچەندە ئەم کابرایە

(١) لەنێو پاشکۆی ژمارەی (١٤)ی پەرتووکی (منية الأدباء في تاريخ الموصل الحدباء)دا -کە مامۆستا سەعید ئەلدیوەچی بەئەرکی ئامادەکردن و بڵاوکردنەوەی هەڵسابوو، لیستێکی بەناوی ئەو والی و ڕێپێدراوانەی تێدایە، ئەوانەی فەرمانڕەوایەتی مووسڵیان گرتۆتە ئەستۆ لە ساڵی (١٠٠٠)ی کۆچییەوە تاکو سەردەمی ئێستامان [مەبەست لە ئێستا ساڵی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتەیە لە ڕۆژنامەی (صدى الأحرار)دا لە ساڵی (١٩٥١)، یاخود ساڵی بەپەرتووک کردنیەتی لە (١٩٥٥)- و.]، ئەویش لە خاوەنی پەرتووکی (منية الأدباء)و =

(کورد)ەو خەڵکی دیاربەکرە، بەڵام یەکێک بوو لە توندڕەوانی نەتەوەی تورک، وە لەبەر ڕۆشنایی ئەو سیاسەتەی کە لە لایەن حزبەکەیەوە داڕێژرابوو، ئەرکی بەگژداچوونەوەی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی، کە ئەوکات گەڕابووەوە (بارزان) دوای ئەوەی لەسەردەمی ئیتیلافیەکان فەرمانی لێبوردنی بۆ دەرچووبوو، وەکو پێشتر باسمان کرد، کردە جێگای بایەخی خۆی و ڕووداوەکانی پێشووی بارزان و پەنابردنی سەفوەت بەگی قایمقامی سەربازی -کە بەکوشتنی مەحمود شەوکەت پاشا تاوانبار کرابوو- بۆ بارزان کردە بەهانەیەک بۆ کردنەوەی دەرگای شەڕفرۆشتن بەشێخ عەبدولسەلام و لەناوبردنی.

چیرۆکی پەنابردنی سەفوەت بەگ بۆ لای شێخ عەبدولسەلام

لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی ئیتیلافیەکان لە جەنگی یەکەمی بەڵقانی ساڵی (١٩١٢) لەشکرەکانی عوسمانی دووچاری شکست هاتن. ئیتیحادیەکانیش ئەمەیان بۆ بەرژەوەندی خۆیان قۆزتەوە، هەڵسان خۆپیشاندانێکیان لە بەرامبەر ئەنجومەنی وەزیران سازکرد وەک ناڕەزایی دەربڕینێک لە دژیان، کاتێک نازم پاشای وەزیری جەنگ بەپێی خۆپیشاندەرەکانەوە هات و قسەی بۆ کردن، ویستی هێوریان بکاتەوە، ئەنوەر پاشا، کە یەکێک بوو لە کۆڵەگەکانی کۆمەڵەی ئیتیحادو تەڕەقی، گوللەیەکی ئاراستە کردو کوشتی، بەکوژرانی ئەویش ئیتیحادیەکان توانییان وەزارەتی ئیتیلافیەکان بڕوخێنن و خۆیان بۆ جاری دووەم

=(سالنامة ولاية الموصل)ی ساڵی (١٣٣٠) وەرگرتبوو، هەروەها ئەو زانیاریانەی دکتۆر سدیق ئەلجەلیلی بۆی ناردبوون، تیایدا دکتۆر ئەلجەلیلی گوتبووی سەردەمی والییەتی سلێمان نەزیف لە مووسڵ لە ساڵی (١٣٣١) بووە، دوای ئەویش باسی ماوەی والییەتی دکتۆر ڕەشید بەگی کردووەو دەڵێت لە ساڵی (١٣٣١) تاکو (١٣٣٣) بووە. ئەمەش لەگەڵ واقیعدا ناکۆکە، بەڵکو ئەوەی ڕاستی بێت ماوەی والییەتی ڕەشید بەگ لە پێش ماوەی والییەتی سلێمان نەزیف بووە، کە لە ساڵی (١٣٣١) کۆچی دەستپێدەکات تاکو (١٣٣٣).

کاروباری دەسەڵاتیان گرتەوەدەست و سەرۆکایەتی وەزارەتیشیان بەخوالێخۆشبوو مەحمود شەوکەت پاشا سپارد.

لە ماوەی ئەم رووداوانەشدا سەفەوت بەگی قایمقامی سەربازی، کە یەکێک بوو لە پیاوانی حزبی حورییەت و ئیئتیلاف، لە موسڵ بوو، بەڵام لەناکاو لە موسڵ بزربوو. دوای ماوەیەک مەحمود شەوکەت پاشا لە ئەستەمبۆڵ لە شەقامی (دیوان یۆڵی) کوژرا. ئامادەباشیەکی مەحکەم بۆ کوشتنی کرابوو، کە بەم شێوەیە بوو؛ (کۆمەڵە خەڵکێک رێورەسمی تەرمێکی ساختەیان نواندو بەرەو لای ئۆتۆمبێلەکەی مەحمود شەوکەت پاشا برد، شوفێری ئۆتۆمبێلەکەش رایگرت تاکو حەشامەتەکە تێپەڕێت، لەوکاتەدا گوللەیەک لە مەحمود شەوکەت پاشا دراو کوژرا، گوللەیەکیش لە یەکێک لە یاوەرەکانی درا، کاتێک هەوڵیدا تەقەیان لێ بکاتەوە ئەویش کوژرا. هەر لەو کاتەوە کەس لەنێو شەقامەکەدا نەما تەنها کفنە بەتاڵەکە نەبێت لەگەڵ هەردوو تەرمی کوژراوەکەو یاوەرەکەی، کە لەنێو ئۆتۆمبێلە نابراوەکەدا کەوتبوون).

ئیئتیحادیەکانیش ئەم تاوانەیان خستەپاڵ رکابەرەکانیان لە حزبی حورییەت و ئیئتیلاف. پروپاگەندەی ئەوەش بلاوبووەوە کە بکوژەکە سەفوەت بەگی ئاماژە بۆکراوە، پەناشی بردۆتە بەر شێخ عەبدولسەلام.

ئەوەی راستی بێت، وابوو سەفوەت بەگ پەنای بردبووە بەر شێخ عەبدولسەلام، ئەوەش بەهۆی ئەو یەکترناسین و دۆستایەتیە پێشوەختەی نێوانیان هەروەکو پێشتر باسمان کرد. بەو پێیەی کە قایمقامی ناوبراو یەکێک بوو لە پیاوانی ئیئتیلافیەکان ئەوانەی سۆزداربوون لەگەڵ شێخ عەبدولسەلام بەهۆی پێگە ئایینیەکەیەوە، هەروەها چونکە بەپێچەوانەی بۆچوونی ئیئتیحادیەکان پێیان وابوو لایەنگیری حکومەتەو لە ملکەچی دەرنەچووە.

سەفوەت بەگ لەلایەن شێخ عەبدولسەلامەوە رێزی لێگیرا، قوتابخانەیەکیشی لە ماوەی بوونی لە (بارزان) کردەوەو هەر خۆیشی وانەکانی دەگوتەوە.

سلێمان نەزیف داوا لە شێخ عەبدولسەلام دەکات سەفوەت بەگ بەدەستەوە بدات

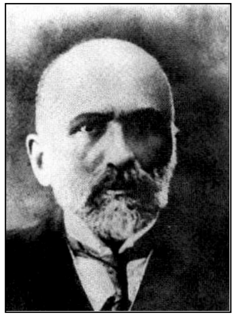
والی سلێمان نەزیف

والی سلێمان نەزیف پاشا داوای لە شێخ عەبدولسەلام کرد سەفوەت بەگ بەدەست حکومەتەوە بدات، یان خۆی لە موسڵ ئامادە بێت، ئەگەرچی دڵنیاشبوو لەوەی کە شێخ عەبدولسەلام نە سەفوەت بەگ بەدەستەوە دەدات نە بەخۆیشی لە موسڵ ئامادە دەبێت.

باشە چۆن جوامێری و پیاوەتیی شێخ عەبدولسەلام و دینداریەکەی رێی پێدەدات پەناهێنەرو میوانێکی خۆی بەدەستەوە بدات، یان عورفی عەشایەری و نەریتە پەیڕەوکراوەکان لە لایەن خێڵەکان بەکوشتدانی پەناهەندە بەچی لێکدەدرێتەوە، ئینجا ئایا رەوایە شێخی بارزان لەوپەڕی خێراییدا بێتە موسڵ لە کاتێکدا شارەزای هەڵسوکەوتی خەڵک و بێ ئەمەکیانەو دەزانێت چ خراپەیەکیان لە دڵدایە بەرامبەر ئەو!

واتە هەر ئەوەندەی لەسەرە داواکەی والی رەت بکاتەوەو خۆی لە چیاکان مەڵاس بدات و چاوەڕێی قەدەر بکات.

لەبەر ئەمە، والی سلێمان نەزیف پاشا لەشکرێکی بەهێزی نارده سەر شێخ عەبدولسەلام، خێڵەکانیش لە هەموو لایەکەوە بەهانایەوە هاتن.

هێزەکانی حکومەت شەڕێکی دژواریان لەگەڵ بارزانیەکان بەرپا کرد، لە ئاکامدا نەیانتوانی خۆیان لە بەرامبەریان رابگرن و شوێنەکانیان جێهیشت و بەخێزانەکانیانەوە بۆ ئێران کۆچیان کرد.

لەشکری حکومەت و ئەو خێڵانەی لەگەڵیدابوون گوندە بارزانیەکانیان تێک وپێکدان و، هەرچی دەستیان پێ گەیشت تاڵانیان کردو گوندی شێخیشیان وێران کردو تەکیە ئایینیەکەشیان خاپوور کرد.

دوایین وێستگە چۆن شێخ عەبدولسەلام دەستگیرکرا

دوای گەیشتنی بارزانیەکان بۆ نێو خاکی ئێران، بەسەر گوندەکانی دەوروبەری ناوچەی (ورمێ)دا دابەش و نیشتەجێ بوون، وەرزیش بەهاربوو.

شێخ عەبدولسەلامیش بووە میوانیماڵی سەید تەهای شێخ [محەمەد] سدیق شەمزینی لە گوندی (نەهری(*))، کە نزیکەی سێ قۆناغ لە (ورمێ)یەوە دوورە، بۆ ماوەی پێنج مانگ بەم میوانیەتیە مایەوە. ڕۆژێک لە ڕۆژان لەگەڵ نزیکەی (١٠) دە لە پیاوەکانی قەستی گوندی (جاریا)ی کرد، کە «سمکۆ»ی لێ دەژیاو لە نزیک سنووری تورکیا-ئێران هەڵکەوتووە، بووە میوانی ماڵی ناوبراو -سمکۆ(١)-، لەو ماوە کەمەی لەوێ مایەوە زۆر ڕێزو حورمەتی گیرا.

(*)[گوندی (ڕاژان)بوو، نەک (نەهری). بڕوانە پەرتووکی (مەسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد ١٩٣١-١٩٣٢، چاپخانەی خەبات، کوردستان ١٩٩٢، ل ٢٠)- وەرگێڕ]

(١) ئیسماعیل ئاغای ناسراو بە(سمکۆ) سەرۆکی خێڵی شکاکی کوردە لە ناوچە ئێرانیەکە [ناوچە کوردنشینەکەی ژێر دەسەڵاتی ئێران-و]، دوای کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی ناوبانگێکی زۆری دەستخست و، دەسەڵاتەکەشی فراوانتر بوو. بەسەرهاتی ترسناکیشی لەگەڵ تەیارییە (نەستوری)یەکاندا هەیە، سەرۆکە ئایینیەکەیانی -کە بە«مار شەمعۆن» ناودەبرا- لەگەڵ کۆمەڵێک لە پیاوەکانی لە گۆندی (کۆنە شار)ی نزیک (ورمێ) کوشت، لەو کاتەی چووبووە گوندە ئاماژەبۆکراوەکە بۆ چاوپێکەوتنی سمکۆ و ڕێککەوتن لەگەڵی بەمەبەستی پێکەوەنانی حکومەتێکی کوردی-تەیاری هاوبەش. وە کاتێک تەیارییەکان جەنگەکانیان لە دژی نێشتەجێکراوە کوردەکان لەنێو خاکی تورکیا دەستپێکردو هێرش دوای هێرشیان دەکردنە سەر، جارێکیان لە کارمەندو سەربازە تورکەکانیشیاندا لە ناوچەی (جۆلەمێرگ)، بۆیە تورکەکان هێزێکی گەورەیان بەسەرکردایەتی «عەلی ئیحسان پاشا» بۆ سازکردن، ئەویش بەسەریانی داداو ناچاری کردن بەخۆو خێزانەکانیانەوە بەرەو ئێران کۆچ بکەن، لەوێش سمکۆ ڕێی لێ گرتن شوێن دوای شوێن ڕاوی دەنان، لە (كلي حسن قلة) [لەوانەیە (سیان=

ئیسماعیل ئاغا (سمکۆ) لەگەڵ کۆمەڵێک لە پیاوە دلێرەکانی

= كله) بێت، کە سەد میل لە باشووری ورمێیەوە دوورە. یانیش (قەڵای شاهین) بێت. بۆ پتر زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە پەرتووکی (دبلیو.أی. ویگرام - إدگار تی. أی. ویگرام: مهد البشرية/ الحياة في شرق كردستان، ترجمة: جرجيس فتح الله، دار ئاراس للطباعة والنشر، ط ٣، أربيل ٢٠٠١، ص ٣١٤)، هەروەها پەرتووکی (بانی پاڵ ڕامسینی: تراژیدیای ئاشوورییەکان، وەرگێڕانی: فریاد بارزانی، کتێبی گوڵان (6)، چ ١، هەولێر ١٩٩٧، ل ١٥و ١٦)- وەرگێڕ]، کە ڕێگای هەمەدانی پێدا ڕەت دەبێت، تووشیان هات و زۆریانی لەناوبرد، تاکو ئەو ئینگلیزانەی لە ئێران بوون بەهانایانەوە هاتن و کۆمەڵە پەرتەوازەکانیان بۆ هەمەدان گواستنەوە، لەوێشەوە بۆ (بەعقوبە) هێنران. «سمکۆ»ش لەوە بەدواوە بووە سەرچاوەی نیگەرانی بۆ دەسەڵاتداریەتی ئێران، بۆیە لەبەر ڕۆشنایی بەرفراوانبوونی دەسەڵاتەکەی لەو دەڤەرانە، حکومەتی خوالێخۆشبوو ڕەزا شای پەهلەوی لە ساڵی (١٩٣٦) داوای لێ کرد خۆی ئامادە بکات بۆ ئەوەی بکرێتە سەرۆکی خێڵە کوردیەکانی ناوچە باکووریەکەی ئێران، بەڵام هەر کە گەیشتە شارۆچکەی (شنۆ) ئێرانییەکان بەغەدەر کوشتیان [بەڵکو لە تەموزی ساڵی ١٩٣٠ کوشتیان- و]. ئەوکات لە دەوروبەری دەیەی چوارەمی تەمەنی دابوو، باڵای مامناوەندی بوو، جەستە بەهێزو ڕەنگ سپیی مەیلەوسوور بوو، هەروەها چاونەترس و ئازابوو.

لە ڕێگای گەڕانەوەشیدا بۆ بارەگای پێشووی لە گوندی (نەهری) ژمارەیەک لە کوردەکان هاتنەسەر ڕێگاکەی و بەهەموو جۆرە پاڕانەوەیەک داوایان لێ کرد تەشریف بەرێتە گوندەکەیان، ئەویش داوای لێبوردنی لێ کردن. بەڵام ئەوان هەر سووربوون لەسەر داواکەیان و گوتیان گەورەی گوندەکەمان [گوندی (گەنگەچین)] کە ناوی دەروێش عەبدوڵڵایە سوێندی خواردووە کە ئەگەر ئەم سەردانە پەسەند نەکات خانووەکەی خۆی دەسووتێنی. ئەم سەردانەی دەبێتە مایەی شانازی بۆ خۆی و خێڵەکەی کە زۆر بەپەرۆشن بۆ دیتنی ئەو و پیرۆزبوون بەدەست ماچ کردنی. ئەویش دلۆڤانیی خودای لەسەر بێت لە بەرامبەر ئەم پێداگرتنەیان، کە بەرواڵەت نیازپاک و دڵسۆزانەبوو، داواکەیانی پەسەند کرد. لە سنوور پەڕییەوەو چووە نێو خاکی تورکیاو، بووە میوانی دەروێش عەبدوڵڵا. ئەمەیش سەرۆکی تیرەیەکی خێڵی شکاکی نێو خاکی تورکیایە.

دەروێش عەبدوڵڵا بەخێرهاتنێکی گەرمی کردو بردییە ماڵی خۆی، دوای ئەوە ژمارەیەک لە پیاوە چەکدارەکانی گوندەکە هاتن چواردەوری خانووەکەیان گرت، ئینجا دەروێش عەبدوڵڵا بەرەو ڕووی شێخ عەبدولسەلام هات و نیشانەکانی ناپاکی و دووڕوویی لەسەر دەم و چاوەکانیەوە بەدیارکەوتن و، پێی گوت: تۆ لە یاسای ئەو حکومەتەی ئێمە ملکەچێتیی دەکەین دەرچووی، ئێستاش بۆت نییە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆت بەئەمری واقیع بسپێری، ئێمەش دەتدەینە دەست حکومەت.

شێخ عەبدولسەلامیش بەهەموو شێوەیەک هەوڵی ڕازی کردنی دەروێش عەبدوڵڵایدا بۆ ئەوەی واز لەو بیرۆکە دەغەڵەی کە بەنیازی ئەنجامدانی بوو بهێنێت، بەڵام لەو کەللەڕەقییەی نەهاتەخوارەوەو گوێی نەدایە نەریتی خێڵەکایەتی کە سەرکۆنەی هەر زیان گەیاندنێک بەمیوان دەکەن، تەنانەت ئەگەر دوژمنترین کەسیشیان بێت. چ جای کەسێک کە بەو شێوەیەی باسمان لێوەکرد میوانیان کردبوو، لە هەمان کاتدا نە ڕکابەری ئەوان بوو و نە دوژمنداریەکی پێشتریشیان لە نێواندا هەبووە، زێدەباری ئەوەی کە

گەورەی هۆزێکەو پیاوێکی ئایین و زانستە، کە دەبوایە دوژمن لە پێش دۆستەکان بەزەیی پێ بهاتایەوە بەهۆی ئەو بەڵایەی بەسەر خۆی و خێڵەکەیدا هاتبوو، کەچی ئەم کابرایە دووڕووە فەرمانی دایە پیاوەکانی خۆی کە پاسەوانەکانی شێخ عەبدولسەلام چەک بکەن.

بەڵام ئەم ئازایانە مکوڕبوون لەسەر خۆبەکوشتدان لە پێناو داکۆکی کردن لە شێخەکەیان کە بەدڵ و گیان لە گەڵیدان، شێخیش دلۆڤانیی خودای لەسەر بێت پێی وابوو بەرهەڵستی کردن جیا لە خوێن ڕشتن هیچی تری بەدواوە ناهێت، بۆیە نەیهێشت پیاوەکانی بەرەنگاری بکەن و خۆی بەخودا سپارد، بەڵام دوو لە پیاوەکانی خۆیان پێ ڕانەگیراو هێرشیان کردەسەر ئەو پیاوانەی زەق تەماشایان دەکردن، چەند کەسێکیان لێ کوشتن و لە خانووەکە چوونەدەر، بەڵام پیاوانی گوندەکە بەسەریاندا زاڵبوون و هەردووکیان کوشتن.

پاشان شێخ عەبدولسەلام و پیاوەکانی تریان بردنە نزیکترین بنکەی حکومی و بەدەستەوەیان دان. لەوێش بردرانە ویلایەتی (وان)و لەوێشەوە بۆ (دیاربەکر)، ئینجا هێزێکی تورکی هێنایانیە موسڵ[١].

(١) دەڵێم: لەمەڕا بەدیاردەکەوێت کە تورکەکان نەیانتوانیوە بەهۆی فارس ئاغای زێبارییەوە شێخی بارزان دەستگیر بکەن، وەک «مس بیل» لە لاپەڕەی (١١٥)ی پەرتووکی (تاریخ العراق القریب)دا باسی لێوەکردووە، بەڵکو توانییان بەهۆی ئەو فرتوفێڵە چەپەڵەی دەروێش عەبدوڵڵای ناوبراو پلانی بۆ داڕشتبوو دەستگیری بکەن.

سلێمان نەزیف دەچێتەدەرەوە بۆ چاوپێکەوتنی شێخ عەبدولسەلام

کاتێ سلێمان نەزیف -والیی موسڵ- بەوادەی گەیشتنی شێخ عەبدولسەلام لە ڕێگای (باب سنجار)ەوە بۆ موسڵ زانی، سواری گالیسکەکەی بوو و بەرەو ئەو ڕێگایە بەڕێ کەوت، و لە شوێنێکی نزیک گۆڕی شێخ قوزەیب ئەلبان (مرقد الشیخ قضیب ألبان) گالیسکەکەی ڕاگرت و هاتەخوارەوەو لەسەر لێواری ڕێگاکە دانیشت. دوای بەسەرچوونی ساتێکی کەم شێخ عەبدولسەلام -کە بەسواری دەوارێک بوو- بەدیارکەوت، چوار دەوریشی بەسەرباز دەور درابوو. سلێمان نەزیف کە بینیی هەڵسا بۆ چاوپێکەوتنی، ئینجا ڕایگرت و پێی گوت: تۆی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی؟. ئەویش وەڵامی دایەوە: بەڵێ.

ئینجا سلێمان نەزیف گوتی: بۆچی سەرپێچیت لە فەرمانەکانی حکومەت کردو نەهاتیە موسڵ و بەم شێوەیە هاتی. شێخیش پێی گوت: هەڵەم کرد!.

دوای ئەوە سلێمان نەزیف سواری گالیسکەکەی بووەوەو گەڕایەوە بۆ سەرای حکومەت [لە موسڵ]، سەربازەکانیش بەدوایەوە ڕۆیشتن تاکو گەیشتنە قوڵغە سەربازیەکە (الثکنة العسکریة)و شێخ و یاوەرەکانیشییان خستنەناویەوە.

لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ سێ لە یاوەرانی

سلێمان نەزیف پاشا ئەنجومەنێکی سەربازیی پێکهێنا بۆ دادگاییکردنێکی رووکەشیانەی شێخ عەبدولسەلام و شوێنکەوتووانی، بڕیاردرا ئەو [واتە شێخ عەبدولسەلام]و سێ لە یاوەرەکانی لەسێدارە بدرێن.

لە ئێوارەی ڕۆژی (١٥)ی موحەڕەمی حەڕامی ساڵی (١٣٣٣)ی ڕێککەوتی (٢٠)ی تشرینی دووەمی ساڵی (١٣٣٠)ی ڕۆمی، کە ڕێککەوتە لەگەڵ (١)ی کانوونی یەکەمی ساڵی (١٩١٤)ی زایینی

فەرمان درایە هەندێک لە جەندرمەکان کە تەقە بکەن وەک ئاگادارییێک بۆ لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام لەو شەوەدا بەمەبەستی هاتنەدەرەوەی خەڵکی بۆ بینینی ئەو دیمەنە جەرگبڕو دڵتەزێنە (المشهد الفضیع).

پێش داهاتنی نیوەشەو شێخ عەبدولسەلام و هەرسێ بەندکراوەکەیتریان هێنایە گۆڕپانی لەسێدارەدان، لە نێوان قوڵغەی سەربازی و قوڵغەی پاشایەتی، کە چوار قەنارەی لێ ئامادە کرابوون. ئەوسا شێخ عەبدولسەلام دەستنوێژی خۆی شوشت و قوڕئانی خوێندەوەو دوو ڕکات نوێژی کرد، دوای ئەوەش داوای لێبوردنی کردو، پەیمانیدا کە لەسەر سنووری رووسەکان سەنگەر بگرێت و نەهێڵێت بخزێنە نێو سنووری وڵاتی ئیسلام، هەروەها بڕە پارەیەکی زۆر و چەند سەد وڵاخێک دەداتە حکومەت. بەڵام کە گوێیان لە قسەکانی نەگرت و ئەو پەیمانانە سوودی بۆ نەبوو، بەرەو پەتی قەنارەکە ڕۆیشت و گوتی: مردنی من بەم شێوەیە لە بەرژەوەندی دەوڵەتدا نییە.

پاشان لەگەڵ هەرسێ یاوەرەکەی لەسێدارەدرا، ئەوانیش هەروەکو چۆن ناوەکانیانم لەنێو یاداشتەکانی خوالێخۆشبوو خاڵم «محەمەد بەگی کوڕی ساڵح بەگ ئاڵ ئەمین بەگ»دا بینی و بەدەستخەتی خۆی نووسراوەو ئێستا لە لای کوڕەکەی «ئەلموقەدەم ئەلسەید ئەمین محەمەد» هەڵگیراوە، ئەمانەن؛

١- «محەمەد ئاغا هێشەتی»، خەڵکی گوندی (هێشەت)ەو سەرۆکێکی خێڵی (ڕێکانی(*))بوو و لە تەمەنی پیریەتیدا بوو.

٢- «عەبدی ئاغای مزوری»، لە دەوروبەری چل ساڵیدا بوو.

٣- «عەلی کوڕی محەمەدەمین ئاغای مزوری»، خەڵکی گوندی (بابسێڤا)یەو گەنجێکی تازەپێگەیشتووبوو. هەر ئەویش بوو لە کاتی چوونە سەر کورسیی قەنارە وتە بەناوبانگەکەی گوت: «خۆڵی(**)

(*)[(ڕێکانی)و (نێروەیی) دوو خێڵی هاوسێی یەکترین، کەسی ناوبراویش سەر بەخێڵی نێروەیە، واتە (نێروەیی)ە نەک (ڕێکانی)- وەرگێڕ]

(**) [(خۆڵی) واتە (خۆڵەمێش)، بەشێوەزاری دەڤەری بارزان- وەرگێڕ]

بسەرێ حوکمەتێ، بارزانی پ لقنارەدانا مە ڤەنابرییێن. بارزانی قەت نامرن».

جیاوازیش لە گێڕانەوەکاندا هەبوون سەبارەت ناوی دووەم و سێیەمی ئەم لەسێدارەدراوانە، بۆیە پەیوەندیم بەچەند کەسێکی ئاگادارو شارەزای خودی بارزانیەکانەوە کرد، وەک دەڵێن (خاوەن ماڵ لە هەموو کەس باشتر شارەزای ماڵی خۆیەتی)، ئەوانیش تێکڕای ئەو ناوانەی ناوم هێنابوون بەراست و دروستیان لە قەڵەم دان.

شێخ عەبدولسەلام و هاوڕێیەکانیشی لە گۆڕستانەکەی بەرامبەر مزگەوتی (عومەر ئەلموەللا) -کە ئێستا بەگۆڕستانی (ئەلبو بەدران) ناودەبرێت- نێژران.

بارزانیە دەستبەسەرکراوەکانی تریش خرابوونە نێو بەندیخانەوە، ژمارەیەکی زۆریشیان هەر لەنێو بەندیخانەکەدا کۆچی دواییان کرد، چەند کەسێکمان لێ ناسین، لەوانە خوالێخۆشبوو «نوری» کە خاڵی شێخ عەبدولسەلام بوو، هەروەها «محەمەدئەمین ئاغا بابسێڤی» باوکی خوالێخۆشبوو «عەلی»، کە یەکێک بوو لە لەسێدارەدراوەکان.

سیماو روخساری شێخ عەبدولسەلام

شێخ عەبدولسەلام باڵابەرز و لەش باریک و ڕەنگ گەنمی و ڕووخۆش بوو. چاویلکەشی لە چاو دەکرد لەبەر هەبوونی شێوانێکی بچووک لەسەر چاوی ڕاستەی.

کەشیدەیەکی سپیی لەسەردەناو خەرقەیەکی ڕەشی لە وەرزە ساردەکاندا لەبەردەکرد، لە وەرزەکانی تریش یەکێکی سپی یان زەردی لەبەردەکرد، لەسەرەوەشی شان پۆشێکی لە خوری دروستکراوی لەبەردەکرد.

چاونەترس و ئازا و ڕووساڵار و دیندار و لەخواترس بوو. تەمەنیشی نزیکەی پەنجا(*) ساڵ دەبوو، دلۆڤانیی خودای لەسەر بێت.

(*) [هەوڵ و کۆششێکی زۆرم دا بۆ ئەوەی تەمەنی ڕاستەقینەی شێخ عەبدولسەلام بزانم، بەڵام لەم زانیاریانەی خوارەوە زیاترم دەست نەکەوت:

شێخ محەمەدی بارزانی لە ساڵی (١٩٠٢) کۆچی دوایی کرد، داواشی کردبوو شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شوێنی بگرێتەوە، ئەوسا تەمەنی شێخ عەبدولسەلام لە (٢٨) ساڵ ڕەتی نەکردبوو، لە ساڵی (١٩١٤)ش شەهیدکرا. بەپێی ئەمە بەکۆکردنەوەی (٢٨) ساڵ لەگەڵ (١٢) ساڵی دوایی کۆچی باوکی دەبێت تەمەنی (٤٠) ساڵ بووبێت. بڕوانە پەرتووکی (پێ ڕەش: بارزان وحركة الوعي القومي الكردي ١٨٢٦-١٩١٤، دون مكان- ١٩٨٠، ص ٨٤ و ٨٨ و١٤٣).

هەروەها لە ژمارە (٩)ی گۆڤاری (سەنتەری برایەتی)دا د. عەبدولفەتاح عەلی یەحیا وتارێکی بەناونیشانی (شێخ عەبدولسەلامی بارزانی ١٨٧٤-١٩١٤) نووسیوە، ئەمەشیان پاڵپشتی ئەوە دەکات کە تەمەنی چل ساڵ بووبێت. بەڵام لە یەکێک لە چاوپێکەوتنەکانم دا لەگەڵ ڕێزدار ئەدهەم بارزانی پێیوابوو، خوالێخۆشبوو شێخ عەبدولسەلامی دووەم لە تەمەنی (٣٦) ساڵیدا شەهیدکراوە، نەک پەنجا ساڵی. سەرەنجام وەک دیارە ناکۆکییەک هەیە لەسەر تەمەنی ڕاستەقینەی شێخ عەبدولسەلامی دووەم- وەرگێڕ]

وتاری سێیەم

شێخ زاریی زەوبەعی

شێخ زاریی زەوبەعی

ناوی تەواوی «زاری کوڕی زاهیر کوڕی مەحمود کوڕی زاهیر کوڕی حەمام کوڕی سلێمان»ەو سەرۆکی خێڵی (زەوبەع)ی نیشتەجێی نێوان بەغداو فەلوجەیە.

(زەوبەع)یش لیقێکە لە هۆزی تەیی قەحتانی (طيء القحطانية)، کە لەنێو سنووری زۆرێک لە وڵاتە عەرەبییەکاندا پەرت و بڵاوەو بەسەرهاتی مێژوویی بەناوبانگیان هەیە لە پێش و پاش ئیسلام. لاپەڕەیەکی پڕشنگداریشیان هەیە لە مێژووی پاڵەوانیەتی عەرەبایەتیداو، هەڵوێستی مەردانەشیان نواندووە لە هەردوو سەردەمی نەزانی (الجاهلية)و ئیسلامدا. توێژەرەوەو بەدواداچووەکانیش لەم بارەیەوە گەواهییان بۆ دەدەن. گەلێک پیاویان لەنێودا هەڵکەوتووە بەزانست و مەردایەتی و ئازایەتی و لێوەشاوەیی سەرکردایەتی کردنی جەنگەکان بەناوبانگ بوونە.

«شێخ زاری»یش دڵۆڤانیی خودای لەسەر بێت کە لەم رەگە عەرەبە کۆنەو ئەم زنجیرە (سُلالة) رەسەنەیە، بەسەربەرزی و پیاوەتی و ئازایەتی و بەهاناداچوون و رەوشت بەرزی و زۆر سیمای تری رەسەنی عەرەبییەوە ناسراوبوو، ئەم خەسڵەتانەی خۆشەویستی کرد لە لای خێڵەکەی و سەرکردایەتی کردنی خۆیان پێ سپاردو خۆیان لە پێناویدا بەخت کرد.

شێخ زاری بەیەکێک لە کەڵەپیاوانی شۆڕشی عیراق دادەنرێ ئەوانەی

پشکدارییان کردبوو لە سەربەخۆبوونی عیراق و دەرهێنانی لە چنگ دەسەڵاتی داگیرکەری سەربازیی بەریتانی.

شۆڕشەکەشی دوای کوژرانی کۆلۆنێل «لیچمان»ی فەرمانداری سیاسیی ناوچەی (دلێم) لە رۆژی (١٢)ی ئابی (١٩٢٠) لە (خان النقطة)ی نێوان بەغداو فەلوجە بەرپاکرد، کە تیایدا هێزەکانی ئینگلیز زیانێکی زۆری ماڵی و گیانییان لێ کەوتەوە. شۆڕشەکەی شێخ زاری تاکو کۆتاییەکانی مانگی ئەیلوولی (١٩٢٠) بەردەوام بوو، واتە نزیکەی مانگ و نیوێک، دەیتوانی بۆ ماوەیەکی درێژتریش بەردەوام بێت ئەگەر هەندێک لەو سەرۆک هۆزە گەورانەی کە هاوکاری ئینگلیزەکانیان دەکرد لە دژی نەوەستابوونایە. لە نموونەی «عەلی ئەلسلیمان»ی سەرۆکی خێڵەکانی (دلێم)و، «فەهد ئەلهەزال»ی سەرۆکی خێڵەکانی (عنزه) لە عێراق(*).

کوژرانی کۆلۆنێل لیچمان

مامۆستا «شێخ محەمەد ئەلمەهدی ئەلبەسیر» لە لاپەڕە (٢٥٠و ٢٥١)ی پەرتووکەکەیدا (تاريخ القضية العراقية) لە بارەی چۆنیەتی کوژرانی کۆلۆنێل لیچمان و ئەو هۆیانەی بوونە مایەی ئەو کوشتنە لە ژێر ناونیشانی (شۆڕشەکەی سەرووی فورات)، نووسیبووی:

(... عەرەبەکانی خێڵی زەوبەع چەند کردارێکی گەورەی شۆڕشگێڕییان لەو دەڤەرە ئەنجامداوە، نیشانەکانی خۆئامادەکردنی ئەم خێڵە بۆ هەڵسان بەشۆڕش لە ناوەڕاستی (ذي القعدة)و سەرەتای (ئۆگستۆس)دا بەدیارکەوتن، بەڵام هیچ کارێکی وایان نەکرد کە شایەنی باسکردن بێت، تاکو بەسەرچوونی (١٠) دە رۆژ، کاتێک «کۆلۆنێل لیچمان»ی فەرمانداری سیاسی ناوچەی لیوای دلێم داوای لە سەرۆکی خێڵی زەوبەع

(*) [بۆ پتر ئاشنابوون بەو شۆڕشەو دەستخستنی زانیاری وردتر لەبارەیەوە بڕوانە پەرتووکی (عبدالرزاق الحسني: الثورة العراقية الكبرى، مطبعة دار الكتب، ط ٥، بيروت ١٩٨٢، ص ٢٢٧ الى ٢٣٣)- وەرگێڕ]

«شێخ زاری» کرد کە لە (خان النقطة) -کە دەکەوێتە نێوان بەغداو فەلوجە- ئامادەبێت بۆ چاوپێکەوتنی. «شێخ زاری»یش داواکەی فەرمانداری بەجێهێناو لە (٢٧)ی (ذي القعدة)ی ڕێککەوت لەگەڵ (١٢)ی ئۆگستۆس [لە شوێنە ئاماژەبۆکراوەکە] ئامادەبوو، دوو کوڕو کۆمەڵە پیاوێکی خێڵەکەشی لەگەڵدابوون. بەڵام کۆلۆنێل لیچمان لەوێ نەبوو، بۆیە لەبەر دەرگای (خان)ەکە -کە هێزێکی پۆلیسی تێدابوو- دانیشتن. دوای بەسەرچوونی دوو کاتژمێر کۆلۆنێل لیچمان بەدیارکەوت، خزمەتکارو شوفێری ئۆتۆمبێلەکەشی لەگەڵدابوون، پێکەوە لەگەڵ شێخ زاری چووە نێو (خان)ەکەو دەستیان بەگفتوگۆ کرد دەربارەی کشتوکاڵ و بەروبومەکانی شێخ. لەوکاتەی ئەوان خەریکی ئەم قسانەیان بوون کۆمەڵە عەرەبێک هاتنە لایان گلەیی ئەوەیان کرد کە چەند چەتیەک لەسەر ڕێگادا هێرشیان کردوونەتەسەر و هەندێک کەل وپەلیان لێ دزیوون. وەختێ کۆلۆنێل گوێبیستی هەواڵی ئەم ڕووداوەبوو، یەکسەر فەرمانی دایە ئەفسەری پۆلیسەکان کە خێرا بەدوای ئەو چەتانەدا بچێت و، فەرمانی پێکرد (١٠) دە لە پیاوانی پۆلیس و چەند پیاوێک لە خێڵی زەوبەع لەگەڵ خۆی ببات.

ئالێرەدا کۆلۆنێل لیچمان بەتووڕەو توندی قسەی لەگەڵ شێخ زاری کردو هۆکاری شڵەژانی ئاسایشی خستەملی ئەوو هۆی ڕوودانی ڕووداوە ئاماژبۆکراوەکەشی بۆ ئەوو هۆزەکەی گەڕاندەوە. دیارە ئەم وشانەی کۆلۆنێل لیچمان زۆر بریندارکەر بوون، لەبەر ئەوە شێخ زاری تووڕەبوو و ڕوخسەتخوازیی لێکرد بۆ چوونەدەرەوە، ئەویش ڕێی دا، بەڵام دوای ماوەیەکی کورت گەڕایەوەو داوای لە پاسەوانەکە کرد کە ڕێی چوونە ژوورەوەیان بدات بۆ لای فەرماندار، ئەویش ڕێی پێ دان، چووە ژوورەکەیەوەو «خەمیس»ی کوڕی و پیاوێکی تری خانەوادەکەیشی لەگەڵدابوو، کە ڕووبەڕووی لیچمان بوونەوە «خەمیس» دەستپێشخەریی کردو بەچەند گوللەیەک دەستدرێژی لێکردو خستیەخوارەوە، بەڵام گیانی لەبەردا مابوو و تەماشای «شێخ زاری»ی کردو گوتی: (ناپاکیت تا ئەم

ڕادەیە). ئەوسا شێخ زاری شیرێکی لێداو گیانی لەبەر بڕاند. هەواڵی کوژرانەکەی وەکو هەورەتریشقە بەرگوێی پیاوانی حکومەت کەوت، چونکە ئەم ئەفسەرە لە پیاوە هەرە گەورەکانی بەریتانی بوو، ئەوانەی شارەزای کاروباری ئەم وڵاتەن و زانیارییەکی بەرفراوانیان لە سەر نەریتەکانیەوە هەیە).

دەڵێم: ڕۆژنامەی (الموصل) لە ژمارەی دەرچووی لە (٢٣)ی ئابی ساڵی (١٩٢٠) ئەم هەواڵەی خوارەوەی دەربارەی کوژرانی لیچمان بڵاوکردبۆوە:

لیچمان کوژرا و شێخی (زەوبەع)یش هیڵی ئاسنینی نێوان بەغداو فەلوجەی لە نزیک (خان النقطة)دا بڕیوەتەوە. ڕۆژنامەی (بەگداد تایمز)یش دەڵێت بکوژی لیچمان «خەمیس»ەو شوفێری ئۆتۆمبێلەکەشی لەگەڵدا کوشتووەو، تەرمەکەشی بردراوەتە فەلوجەو لە یەکێک لە بنکە سەربازیەکان نێژراوە. ڕۆژنامەی (العراق)یش لە ژمارەی بەرواری (٢٠)ی ئابی (١٩٢٠) ڕایگەیاندبوو کە تەمەنی کۆلۆنێل لیچمان چل ساڵ بوو.

کۆلۆنێل لیچمان(*) کێیە!

ناوی تەواوی «لفتنێنت کۆلۆنێل جیرار ئەی. لیچمان سی. ئای. ئی.»یەو لە (ئەلای سپکس)ی پاشایەتی بوو، -کە سەر بەبەڕێوەبەرایەتی پاشایەتی بەریتانیا لە عیراق بوو.

گرنگترین پیاوی ئینگلیزەکان بوو لەوانەی شارەزاییان لە کاروباری عەرەبیدا هەبوو.

لە ماوەی جەنگی یەکەمی جیهانیشدا، هاوڕێیەتی هەڵمەتی

(*) [ئەم کۆلۆنێلە پێشنیاری کردبوو خێڵە کوردەکانی سەر سنووری تورکیا لەسەر زێدو ماڵ و حاڵی خۆیان ڕابگوازرێن و نەستورییەکان لە شوێنی ئەوان نیشتەجێ بکرێن، ئەمەش نەک لەبەر ئەوەی کە مەسیحین، بەڵکو بەمەبەستی پەرش وبڵاوکردن و لەناوبردنی کوردەکان بوو. بڕوانە پەرتووکی (معروف چیاووك: مأساة بارزان المظلومة، دار ئاراس للطباعة والنشر، ط ٢، أربیل ٢٠٠١، ص ٥١و ٥٢) – وەرگێڕ]

ئینگلیزەکانی کردبوو بۆ سەر موسڵ، کاتێک ئاگربەستیش ڕاگەیاندرا لە (٣١)ی تشرینی یەکەمی ساڵی (١٩١٨) لەگەڵ هێزەکانی ئینگلیز لە (٣)ی تشرینی دووەمی هەمان ساڵ چووە نێو شاری موسڵ. وە دوای ئەوەی لەشکرە تورکییەکان لە ڕۆژی (٥) تشرینی دووەم لەگەڵ سەرکردەکەیان «عەلی ئیحسان پاشا» پاشەکشەیان لە موسڵ کرد، «نوری بەگ»ی جێگری والییش لە (١٣)ی تشرینی دووەم موسڵی بەجێهێشت، لەوساوە کۆلۆنێل لیچمان بووە فەرمانداری سیاسیی بێ هاوتای موسڵ. زۆر چوست و چالاک و بەجموجۆڵ بوو، چاونەترس و سەرکێش بوو، زۆر جاریش ژیانی خۆی تووشی تەنگانەو مەترسی دەکرد. لە وردەکارییەکانی کێشەی گەورەو بچووکیشی دەکۆڵییەوە، هەر بەخۆیشی سەرپەرشتی بەڕێوەچوونی هەر دەزگایەک لە دەزگاکانی حکومەتی دەکرد. سروشتێکی تیژی هەبوو، هەڵسوکەوتەکانیشی سەرشێتانە بوون، بەپێچەوانەی ئەوەی باوە لای بەریتانییەکان، کە بەخوێن ساردی و پشوودرێژی و قووڵ بیرکردنەوەو ڕکێفکردنی دەمارهەڵچوون و چەندەها خوو ڕەوشتی تر، کە سروشتێکی تایبەت بەگەلی بەریتانین و لە جیهاندا پێی دەناسرێن. بۆیە کۆتاییەکەی بەم شێوە ئاماژەبۆکراوە وەک ئەنجامێکی ڕەها، بۆ ئەو ئاکارو ڕەوشتانەی دەگەڕێتەوە کە پێیان ناسراوبوو، هەروەها ناکرێت ئەو هەڵسوکەوتە سەرشێتانەی لە لایەن شێخێکی عەرەبەوە، کە ڕابەرایەتی هۆزێکی گەورەی عەرەبی سەرفیرازو خاوەن نەریت دەکات تەحەمول بکرێن، کە لە ئێستاو کۆنەوە بەسەربەرزی و سەربەخۆیی خۆیانەوە دەنازن. بۆیە هەر دەبوایە کۆتاییەکەی بەم شێوەیە بێت. ئەم ڕووداوەش دەنگی دایەوەو بەهۆی دەشت و دۆڵەکانەوە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تری وڵاتی بەرفراوانی عەرەبەکاندا بڵاوبۆوە.

کۆلۆنێل لیچمان

ئەو ڕووداوە پڕ مەترسیانەی ڕووبەڕووی کۆلۆنێل لیچمان بوونەوە لە موسڵ

ڕووداوی زۆر مەترسیدار ڕووبەڕووی فەرمانداریەتی کۆلۆنێل لیچمان بوونەوە لە موسڵ، پێشەنگی ئەو ڕووداوانەش؛ بزووتنەوەی نیشتمانی بوون، کە کۆمەڵەی (العَلَم)ی نهێنی لە موسڵ ئاگرەکەی هەڵگیرساندبوو، لە دوای ئەویش کۆمەڵەی (العهد) ئاستەنگ و گیروگرفتی بۆ نایەوەو ڕای گشتی لە دژی دەسەڵاتداریەتی داگیرکەر وروژاندو زۆرێک لە هەوڵ و تەقەلاکانی داگیرکەرانی بۆ چەوساندنەوەی عیراق و داگیرکردنی پوچەڵ کردنەوە[1]. **وەک؛** کوژرانی هەندێک لە فەرمانداره سیاسیەکانی هەندێک لە قەزاکانی موسڵ، یەکێکیان دوای ئەوی تریان. هەروەها ئەو شۆڕشە توندوتیژانەی کوردەکان لە ناوچە شاخاویەکانی موسڵ پێی هەڵسان.

هەر ڕووداوێکیش لەم ڕووداوانە، بەدەرهاوێشتەکانیانەوە بەس بوون بۆ خەوزڕاندنی دەسەڵاتی داگیرکەر. «کۆلۆنێل لیچمان»یش خۆی لە بەرامبەر تەزوویەکی ڕامالی نیگەرانی دۆزیبیەوە، کە پێویستی بەهەوڵ و

---

(١) کۆمەڵەی (ئەلعەلەم) لە سەرەتاکانی ساڵی (١٩١٤) لە موسڵ دامەزرابوو، بەڵام دوای پەیوەندیکردن و ئاڵوگۆڕکردنی بیروڕا لە نێوان ئەم کۆمەڵەیەو بارەگای گشتی کۆمەڵەی (ئەلعەهد ئەلعیراقی) لە دیمەشقی شام، لە (٢٤)ی ئایاری (١٩١٩) ناوەکەی گۆڕدرا بۆ (جەمعییەت ئەلعەهد ئەلعیراقی)، ئەمەش دوای لابردنی ئەو بڕگەیەی کە دەڵێت (بەسوودوەرگرتن لە یارمەتی بەریتانیا لە ڕووی هونەرییەوە بۆ عیراق) لەنێو پەیڕەوی کۆمەڵەی (ئەلعەهد ئەلعیراقی)دا.

مامۆستا محەمەد ڕەئووف ئەلغولامی [برای نووسەری ئەم پەرتووکە و خاوەنی ڕۆژنامەی (صدى الأحرار)بوو- و.] بەناونیشانی (مُرَخَّص) [واتە ڕێپێدراو] سەرۆکایەتی کۆمەڵەی (ئەلعەلەم)ی دەکرد، ناسناوەکەشی (نادب الحق)بوو، دواتر کاتێک ناوی کۆمەڵەکە گۆڕا بۆ (جەمعییەت ئەلعەهد ئەلعیراقی)و بووە لقێکی سەر بەبارەگای گشتی کە لە دیمەشق بوو، پلەکەی کرایە (مُعتمداً) [واتە پشت پێبەستراو] لە جیاتی (مُرَخَّص)، ناوە نهێنیەکەشی لە (نادب الحق)ەوە گۆڕدرا بۆ (المنصور).

کۆششێکی زیاترو بەردەوام هەبوو بۆ ئەنجامدانی کارێکی خێرای یەکلاکەرەوە. گومانی تێدا نییە کە [ئەو رووداوانە] نەخشەو پلانە سیاسی و بەڕێوەبەرایەتیەکانی «کۆلۆنێل لیچمان»یان شێواندبوون و زۆر ماندوویانی کردبوو. لەو شۆڕشانەی لە رۆژانی ئەودا بەرپابوون؛

شۆڕشەکەی خێڵی (گۆیان) لە ناوچەی زاخۆ بەسەرۆکایەتی حوسام ئاغا (حەسۆ گۆیی)، کە دوابەدوای کوشتنی «کاپتن پیرسن» لە (٤)ی نیسانی (١٩١٩) بەرپابوو، خێڵەکانی (سندی)یش بەشدارییان تێداکرد بەسەرۆکایەتی «جەمیل ئاغا»و «عەبدی ئاغا»، خێڵی (گولی)یش بەسەرۆکایەتی سادق ئیبراهیم (سادق برۆ)، هەروەها خێڵەکانی (قشوری)ی کۆچەر.

هەروەها لە (١٥)ی تەمموزی (١٩١٩) شۆڕشی ئامێدی بەکوشتنی فەرمانداری سیاسیی ئامێدی «کاپتن ویلّی»و ئەفسەری پۆلیسەکان «ماکدۆنالّد»و عەریف «ترۆپ»و چەندانی تر هەڵگیرسا، کە حەجی شەعبان ئاغا -گەورەپیاوێکی ئامێدی بوو- پێی هەڵسابوو.

لە رۆژانی (٨)و (٩)ی مانگی ئابی (١٩١٩) پیاوانی شۆڕشی ئامێدی بەسەرکردایەتی «حەجی رەشید بەگ» لەگەڵ هێزە گەورەکەی داگیرکەران لە (گەلیێ مزورکا) تووشی یەکترهاتن و شەڕێکی گەرم و گوڕی لێ کەوتەوە، تیایدا شۆڕشگێڕەکان سەرکەوتن دوای ئەوەی لیوایەکی تەواویان لە هێزی داگیرکەران لەناوبرد.

هەفتەیەک بەسەر ئەم شەڕە بەناوبانگەدا نەچوو تاکو پێکدادانێکی تریش لە (سوارەتوکا) روویدا. بەرچاوترین پیاوەکانی پێکدادانەکەش «سادق برۆ»و «سلێمان قەتی»و، «تاهر هەمزانی» لە خێڵی (ئەرتیس)ی دۆسکی بوون.

دوای ئەم پێکدادانەش شەڕی (نهالاّ مەلا عەرەب)و (کەلا شابانییێ) لە دەوروبەری ناحیەی (گولی) لە قەزای زاخۆ روویاندا، تیایدا شۆڕشگێڕان فرۆکەیەکی ئینگلیزیان خستەخوارەوە.

ئەمەو چەندەها شۆڕش و پێکدادانی تر، لەوانە؛ پێکدادانەکەی (بامەڕنێ) لە مانگی ئابی (١٩١٩)ی رێککەوتی (ذي القعدة)ی (١٣٣٧) بەسەرۆکایەتی خوالێخۆشبوو شێخ رەئووف نەقشبەندی. ئینگلیزەکان توانییان لەدواییدا دەست بەسەر (بامەڕنێ)دا بگرن و خوالێخۆشبوو شێخ بەهائەدین ئەفەندی و براکەی خوالێخۆشبوو عەلائەدین ئەفەندیی باوکی «شێخ رەئووف»ی ئامازبۆکراو، لەگەڵ هەندێک لە خزم و شوێنکەوتوانی دەستبەسەرکران و هێنرانە موسڵ و خرانە نێو بەندیخانەی راگیران (سجن التوقيف)، پاشان شێخ بەهائەدین ئەفەندی لەگەڵ کۆمەڵێک لە خزم و پیاوەکانی بۆ بەغدا دوورخرایەوە.

ئەمە دەڵێم و مەبەستم ئەوە نییە ئەم لایەنە شۆڕشگێڕیە باس بکەم کە پێویستە لە شوێنێکی تردا بەتێروتەسەلی لێی بکۆڵدرێتەوە، بەڵکو بۆ ئەوە باسی ئەم رووداوانەم کرد تاکو بیرۆکەیەکی سەرپێیی لە بارەی ئەو ئاریشانەی کە رووبەڕووی کۆلۆنێل لیچمان دەبوونەوە بەدرێژایی ماوەی فەرمانڕەوایەتیی لە موسڵ -کە ساڵێکی تەواوی خایاند- لای خوێنەر دروست بکەم. دواتر لە رۆژی (١٢)ی تشرینی یەکەمی ساڵی (١٩١٩)ی رێککەوتی (١٧)ی موحەڕەمی (١٣٣٨) گواسترایەوە بۆ ناوچەی (دلێم)، بەشێوەیەکی رەسمی و بەئامادەبوونی کۆمەڵێک خەڵکی لایەنگیریان لە موسڵ بەڕێ کرا، هەر لە هەمان کاتیشدا پێشوازی لە جێگرەوەکەی «کۆلۆنێل بیلّ»ی فەرمانداری نوێی سیاسی کرا.

بەڵام رۆژانی ئەم فەرمانداره لە موسڵ لە (٢٣) بیست و سێ رۆژ زیاتری نەخایاند، چونکە لە (٤)ی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩١٩) لە کاتی ئەنجامدانی گەشتێکی پشکنین ئامێزدا لە نزیک گوندی (بیراکەپرا)ی سەر بەقەزای (ئاکرێ[1]) شۆڕشگێڕە زێبارییەکان

(١) لەنێو پاشکۆی ژمارە (١٤)ی پەرتووکی (منيه الأدباء في تاريخ الموصل الحدباء)دا بەم شێوەیە باس لە مێژووی فەرمانڕەوایەتی هەر یەکێک لە کۆلۆنێل لیچمان و کۆلۆنێل بیلّ کراوە: (کۆلۆنێل لیچمان-کاپتن بیلّ ١٩١٨-١٩٢٠).=

بەسەرۆکایەتی «فارس ئاغا»و «بابەکر ئاغا»و «مەحمود ئاغا» هێرشیان کردەسەر و کوشتیان، هەروەها «کاپتن سکۆت»ی فەرمانداری (ئاکرێ)شیان لەگەڵدا کوشت، ئەمەش دەستپێکی ئەو شۆڕشە بوو کە بارزانیەکان بەسەرۆکایەتی «شێخ ئەحمەد بارزانی» بەشدارییان تێدا کرد وەک هاوکارییێک بۆ رکابەرە کۆنەکانی لە پێناو ئامانجی هاوبەشیان، کە رزگاربوون بوو لە چەپۆکی دەسەڵاتی داگیرکەران.

هەمووشیان هێرشیان کردەسەر (ئاکرێ)و لە رۆژی (١٤)ی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩١٩)ی رێککەوت لەگەڵ (٢٠)ی سەفەری ساڵی (١٣٣٨)دا دەستیان بەسەردا گرت و هەندێک لە پاسەوانەکانیان کوشتن و دەستیان بەسەر خەزنەی دارایی حکومەتی بەریتانی دا گرت[١].

= ئەوەی راستی بێت ماوەی فەرمانڕەوایەتی ئەم هەردوو فەرمانداره لە ساڵی (١٩١٩) تێنەپەڕیوە، چونکە فەرمانڕەوایەتی کۆلۆنێل لیچمان لە تشرینی دووەمی (١٩١٨)ەوە دەستپێدەکات تاکو (١٢)ی تشرینی یەکەمی ساڵی (١٩١٩)، فەرمانڕەوایەتی «مستەر بیل»یش لە (١٢)ی تشرینی یەکەم دەستپێدەکات و بەکوژرانی لە (٤)ی تشرینی دووەمی هەمان ساڵ کۆتایی دێت، هەرەوەک چۆن پێشتر روونمان کردۆتەوە.

(١) بەچاکی دەزانین زیاتر لە بارەی ئەم شۆڕشانە بدوێین: دوای کوژرانی «مستەر بیل»ی فەرمانداری موسڵ لە ناوچەی (ئاکرێ)، فەرمانداریێکی سیاسی بۆ موسڵ دامەزرێندرا بەناوی «کۆلۆنێل نۆڵدەر»، لە سەردەمی ئەویشدا چەند پێکدادانێک لە سەرەتای حەفتەی دووەمی مانگی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩١٩) لە (دەشتی هەریرو باتاس)ی رۆژهەڵاتی ئاکرێ روویدا، کە خێڵەکانی سورچی بەسەرۆکایەتی شێخ رەقیب، هەروەها خێڵی [خێڵەکانی] سۆرانیش بەشدارییان تیایدا کردبوو. زیانەکانی هێزەکانی ئینگلیزیش لەم شۆڕشانەدا، جا چ ئەوانەی لە رۆژانی فەرمانڕەوایەتی کۆلۆنێل لیچمەن روویاندابوو، یاخود ئەوانەی لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی «مستەر بیل» و «کۆلۆنێل نۆڵدەر» هەڵگیرسابوون لە (٢٠٠٠) دوو هەزار کوشتیار کەمتر نەبوو، جگە لە سەدەها بریندارو بێ سەروشوێنبوو. ئەوەی گومانیشی تێدا نییە ئەوەیە کە کۆمەڵەی ئەلعەلەم، دوای ئەویش [کۆمەڵەی] ئەلعەهد لە موسڵ رۆڵێکی کاریگەری لەسەر زۆرێک لەو شۆڕشانە هەبووە، ئەم راستیەش لەلایەن بەدواداچوان زانراوە.

کۆلۆنێل لیچمان لە ناوچەی دلێم

«کۆلۆنێل لیچمان»یش، وەک ئاماژەمان بۆ کرد ئەو رووداوە خوێناویانەی لە موسڵ رووبەڕووبوونەوە لە ماوەی فەرمانداریەکەی، هەر کە پایە نوێیەکەی لە ناوچەی (دلێم) وەرگرت و دەستبەکار بوو دووچاری چەند رووداوێکی زۆر مەترسیداربووەوە.

چونکە لە (١١)ی کانوونی یەکەمی (١٩١٩) رابەر «رەمەزان شلاش» هێرشی کردە سەر شاری (دیرە زور)و ئەو شارەی لە دەست ئینگلیزەکان رزگارکرد، کە ئەوکات لە ژێر دەستیان دابوو. (ئەمەش بەئامادەکاری بۆ کردن لە لایەن کۆمەڵەی (جەمعییەت ئەلعەعد ئەلعیراقی) لە سوریا و بەپشتگیری و یارمەتی ماددی و مەعنەویی جەنابی «ئەلئەمیر زێد ئەلموعەزەم»).

کاتێک خوالێخۆشبوو مەولوود موخلیس کرایە فەرماندراری سەربازیی لیوای (دیرە زور)، عیراقیەکان ئەم شوێنەیان کردە مەڵبەندی بزاڤە شۆڕشگێڕیەکانیان لە دژی ئینگلیزەکان بەهۆی رێگای (ئەلمەیادین)و (ئەلبوکەمال)ی باشووری شاری (دیرە زور)ی سەرووی فوراتەوە، هەروەها لە رێگای (جەزیرە)ی رۆژئاوای موسڵ[٢]. ئەو شۆڕشانەی لە باشووری

(٢) بزاڤە شۆڕشگێڕیەکانی (جەزیرە) بەو هێرشانەی ئەفسەرو سەرۆک خێڵە خۆبەختکەرەکان کردیانە سەر رێگای (شەرگات-موسڵ) دەستیان پێکرد. لەنێویاندا ئەو بزووتنەوەیەی بەسەرۆکایەتی فەهد کوڕی بەتیخ (فهد بن بطيخ) بۆ سەر (عێن ئەلدبس)بوو، کە تیایدا خۆبەختکەرەکان (المجاهدون) لە (٢٤)ی ئایاری (١٩٢٠) ئاگریان لە شەمەندەفرٍ بەردا. هەروەها ئەو شۆڕشەی کە لە بەرەبەیانی رۆژی (٤)ی حوزەیرانی (١٩٢٠) لە تەلەعفەر بەرپابوو، کاتێک ئەفسەری پۆلیس رێزدار محەمەد عەلی ئەلحاج حوسێن ئەلنەعلبەند «کاپتن ستیوارت»ی سەرکردەی پۆلیسەکانی کوشت، ئەمەش دوابەدوای نزیکبوونەوەی خۆبەختکەرەکان لە شارەکە بەسەرکردایەتی رێزدار جەمیل ئەلمەدفەعی، کە لە ئەنجامدا «کاپتن بارلۆ»ی فەرمانداری سیاسی و چەندانی تر کوژران، هەروەها هەشت ئۆتۆمبێلی زرێپۆش و زیلی سەربازهەڵگر تێکشکێندران و نەفەرە ئینگلیز=

(دیره زور) روویاندابوو ئاستەنگێکی زۆریان لەو ناوانە بۆ کۆلۆنێل لیچمان دروستکرد، بەتایبەتیش دوای بەرپابوونی شۆڕشی ئەلڕومێسە (الرومیشة) لە (٣٠)ی حوزەیرانی (١٩٢٠)، کە هەموو فوراتی ناوەڕاستی گرتەوەو هەڵکشا تاکو ناوچەی باڵادەستی کۆلۆنێل لیچمان لە لیوای دلێم، ئەو بارە ناهەموارەش کێشەی پڕ لە توندوتیژی رووبەڕوو کردەوە، هەر ئەمەش بوو وای لێکرد ئەو هەڵسوکەوتە لەگەڵ شێخ زاری بنوێنێ، هەر ئەم هەڵسوکەوتەشی بووە هۆی گیان لەدەستدانی. هەر بەم بۆنەیەوە بەچاکم زانی دوو لەو رووداوانەی کە پێشتر تووشی کۆلۆنێل لیچمان ببوونەوە بگێڕمەوە، کە وەخت بوو لەناوی بەرن، بەڵام بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر لێیان قورتار ببوو، بۆ ئەوەی خوێنەری بەرێز بزانێت کە تا چ رادەیەک کۆلۆنێل لیچمان بڕوای بەخۆ هەبووەو، چۆن لە تەنگانەترین هەڵوێست و ناخۆشترین بارودۆخدا ژیانی خۆی خستۆتە مەترسی و تەنگانەوە.

= و هیندییەکانیشیان کوشتن، لەنێویاندا سێ سەرکردەی گرنگی ئینگلیزەکان بوون. هەروەها لە تەمموزی (١٩٢٠) خۆبەختکەرەکان بەسەرکردایەتی خوالێخۆشبوو جەمیل محەمەد ئال خەلیل ئەفەندی -کە دەستێکی باڵای لە بزووتنەوەکەی تەلەعفەر هەبوو، هێرشێکی سەرکەوتوانەیان کردە سەر شوێنی (ئەلجرناف)ی نزیک (ئەلگەیارە)، لەم هێرشەدا پێکدادانێکی گەرم و گوڕ لە نێوان خۆبەختکەرەکان و هێزەکانی ئینگلیز روویدا، کە بەچەک و ژمارەوە لەوان زیاتربوون. ئەم پێکدادانە بەدرێژایی ئەو رۆژە بەردەوام بوو، پاشان خۆبەختکەرەکان بۆ نێوجەرگەی جەزیرە پاشەکشەیان کرد، دوای ئەوەی زیانێکی زۆری گیانییان لە هێزەکانی ئینگلیزدا. کۆمەڵەی (ئەلعەلەم) دوای ئەویش کۆمەڵەی (ئەلعەهد) لە موسڵ هەوڵ و کۆششێکی بێوچانی دەدا لەنێو خاکی جەزیرە، بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی شۆڕش، ژمارەیەکی بەرچاوی ئەندامە ئازادیخوازەکانیشی بەشدارییان لە بزووتنەوەکەی (تەلەعفەر) و (ئەلجرناف) و هیتر کردبوو، هەندێکیشیان بەچەند بزووتنەوەیەکی شۆڕشگێڕیی سەربەخۆ هەڵسابوون کە لێرەدا جێگای روونکردنەوەو باسکردنیان نابێتەوە.

رووداوی یەکەم:

ئەوکاتەی لە موسڵ فەرماندار بوو، لە سەرەتاکانی رەمەزانی ساڵی (١٣٣٧)ی رێککەوت لەگەڵ حوزەیرانی (١٩١٩) رووی کردە شارۆچکەی زاخۆ، (١٠) دە کەسیشی لە کوردە بەکرێگیراوەکانی لەگەڵدابوون، بڕێکی زۆری پارچە زێڕو زیو و پارەشی لەگەڵ خۆی بردبوو، تاکو بەسەر هەندێک لە خێڵەکان دابەشی بکات بۆ ئەوەی دڵیان پێ نەرم بکات و ببنە لایەنگیری ئینگلیزەکان. کاتێک گەیشتە (گەلیێ زاخۆ) هەندێک کوردی چەکدار رێگایان گرت و خۆی و پیاوەکانی دەستبەسەرکران، -هەڵبەت نەیان دەناسی- ویستیان بیکوژن، ئەویش بەپاڕانەوە پێیانی گوت من خەڵکی بەغدام و منداڵێکی زۆرم هەیە بۆ ئەوەی بەخێویان بکەم چوومەتە نێو خزمەتی ئینگلیزەکان، ئەوانیش منیان ناردووەتە موسڵ و لەوێشەوە لەگەڵ ئەم بەکرێگیراوانە بۆ زاخۆ نێردراوم تاکو ئەم پارانە بدەمە دەست فەرمانداری زاخۆ، ئینجا تکای لێکردن کە بەڕەڵای بکەن، دەوارو پارەکانیش بۆ خۆیان ببەن. ئەوانیش دڵیان پێ سووتاو نەیان کوشت، بەڵکو تەنها پشکنیان و دەمانچەکەیان برد لەگەڵ باری کاروانەکەو پارەکان. بەم شێوەیە بەکارامەیی خۆی توانی خۆی لە مردنێکی زۆر نزیک قورتار بکات.

رووداوی دووەم:

لە مانگی ئابی ساڵی (١٩١٩)دا چووە (بامەڕنێ) تاکو راستەوخۆ سەرپەرشتی کردارە جەنگییەکان بکات لە دژی شۆڕشی نەقشبەندی کە لەو ناوە روویدابوو. لە هەموو لایەکەوە گوللەی بۆ دەهات، گوللەیەک بەئەسپەکەی کەوت و تۆپاندی، بەڵام کۆلۆنێل لیچمان هیچ زیانێکی پێ نەگەیشت و ئەسپە کوژراوەکەی بەئەسپێکی تر گۆڕییەوەو بەسەرکەوتوویی چووە نێو (بامەڕنێ).

چۆنیەتی گیرانی شێخ زاری

کاتێ ئەو شۆڕشەی کە شێخ زاری پێی هەڵسا شکستی هێنا، خێڵەکانیشی تووشی تێکشکان هاتن، پەنای بۆ باکووری (جەزیرە) برد سەر سنووری هاوبەشی نێوان عێراق و سوریا بردو، لەوێ بەدەربەدەری مایەوەو نەیتوانی بگەڕێتەوە ناوچە رەسەنەکەی خۆی، بەتایبەتی دوای دوورخستنەوەی ئەو لە بڕیاری لێبوردنی گشتی کە نوێنەری سامی «سێر پێرسی کۆکس» لە (٣٠)ی ئایاری ساڵی (١٩٢١) دەری کردبوو، هەروەها چەند کەسێکی تریش لەوانەی بەجوولانەوەی هاوشێوە هەڵسابوون لەم لێبوردنە دوورخرابوونەوە. حکومەتی بەریتانی بڕە پارەیەکی زۆریشی تەرخان کردبوو بۆ هەر کەسێک سەری شێخ زاری چ بەزیندوویەتی چ بەمردوویەتی بۆیان بهێنێ، ئەم پارەیەش بووە بەختی «میکائیل ئەرمەنی» ناوێک، کە تەڵەزگەیەکی بۆ دانایەوەو تووشی کرد.

پێش (١٣) سێزدە ساڵێش وتارێکم لە رۆژنامەی (العُمال)ی موسڵێدا -کە مامۆستا «سەعدەدین ئاڵ زیادە» خاوەنی بوو- لە ژێر نازناوی (النجمي)م بڵاوکردبووەوە، وەکو رەتدانەوەیێک بۆ نووسینەکەی «سێر ئارنۆڵد وڵسن» دەربارەی دەستگیرکردنی خوالێخۆشبوو شێخ زاری، لێرەدا بەچاکم زانی دووبارە بڵاوی بکەمەوە، چونکە راستیی نەگۆڕی سەبارەت بەچۆنیەتی دەستگیرکردنی شێخی ناوبراومان بۆ روون دەکاتەوە، ئەمەش دەقەکەیەتی[1]:

---

(١) رۆژنامەی (العالم العربي)یش کاتی خۆی ئەم وتارەی گواستبۆوە و لە ژمارەی (٢٤٢٠)ی رۆژی (٢٤)ی رەمەزانی (١٣٥٠)ی رێککەوت لەگەڵ (٢)ی شوباتی (١٩٣٢) بڵاوکربۆوەو ئەم پێشەکییە کورتەی خوارەوەشی بۆ نووسیبوو؛ رۆژنامەی (العُمال) وەک وڵامدانەوەیەک بۆ ئەو باسەی لە پەرتووکەکەی «سێر ئارنۆڵد وڵسن»دا هاتبوو سەبارەت بەچۆنیەتی دەستگیرکردنی خوالێخۆشبوو شێخ زاری ئەم (راستییەی) خوارەوەی -هەروەک چۆن لە دادگاش بەم شێوەیە سەلمێندراوە- لە ژێر ناسناوی (النجمي) وتارێکی بڵاوکردبۆوە، ئەمەش دەقی وڵامدانەوەکەیە:........

وڵسن گوتبووی: تاکو (٨) هەشت ساڵی بەسەر نەچوو شێخ زاری نەگیرا، ئەوەش بەهۆی ئۆتۆمبێلی (عەرەبێک)، کە ناسیبووی و، زانیبووی کە خەڵاتێک ئامادەکراوە بۆ هەر یەکێک سەری ئەویان بۆ بەرێت.

من دەڵێم: نکۆڵی لەوە ناکەین کە لەنێو عەرەبەکانیشدا، وەک هەر نەتەوەیەکی تر، ناپاک وسیخوڕ هەن، ئامادەن لە بەرامبەر چەند دەرهەمێکی کەم یان لە پێناو خستنەڕوویێکی لەناوچوو، زیان بەنەتەوەو رۆڵە نەبەردەکانی بگەیەنن، لەماوەی ئەم دوازدە ساڵەی دواییشدا هەندێک عەرەبمان دەدیتن کارێکی زۆریان بۆ دەسەڵاتی داگیرکەر دەکرد، پاشماوە خراپەکانی ئەو خزمەتانەشیان هێشتان بەوڵاتەوە دیارن.

هەربۆیە بەدوور دانەدەنرا کە هەندێک کەسی عەرەبیش هەوڵی گرتنی شێخ زاری و کەسانی هاوشێوەیان دابێت، ئەوانەی حکومەت توانای نەبوو دەستگیریان بکات و تۆڵەیان لێ بکاتەوە. بەڵام کێشەی گیرانی شێخ زاری -سوپاس بۆ خوا- دەستی (عەرەب)ێکی رەسەنی تێدا نەبوو، بەڵکو لە لایەن (ئەرمەن)ێکی پەناهێنەرەوە بەناوی «مکائیل»، کە «شێخ زاری»ی ناسیبوو و زانیی بوو کە هەر کەسێک سەرەکەی دەستکەوێت خەڵات دەکرێت، بۆیە چووە ئەو دەشت و چۆڵەوانیەی کە شێخ زاری پەنای بۆ بردبوو، بۆ نانەوەی تەڵەزگەی دەستگیرکردنی. بەم شێوەیە ماوەیەکی دوورودرێژ بەئۆتۆمبێلەکەی لەو دەوروبەرە خۆی بەهێنان و بردنی نەفەری عەرەبەوە خەریک کرد، لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەیگواستنەوە.

رۆژێکیان هەواڵێکی پێ گەیشت کە شیخ زاری دەیەوێ لە -پێمـوایە (الأحسجة)ەوە- بڕواتە شوێنێک هەر لە جەزیرە بەناوی (أبي حامضة)، بۆ ئەم مەبەستەش پێویستی بەئۆتۆبێلەکەی ئەم (میوانە ناپاکە) هەیە. ئەویش خێرا تەڵەزگەکەی دانایەوەو، یەکێک لە خزمەکانی -دەڵێن باوکی بوو- ئاگادارکردەوە، کە ئەویشیان زوو زوو سەری لەم ناوانە دەدا، کە چاوەڕێی بکات لە شوێنێک پێشتر لەسەری رێککەوتبوون، «شێخ زاری»یش سواری ئۆتۆمبێلە ئاماژەبۆکراوەکە بوو بێی ئەوەی یەکێک لە

رۆڵەکانی خێڵەکەی لەگەڵدا بێت، چونکە لە خۆی دڵنیابوو و پشتی بەشوفێری ئۆتۆمبێلە ئاماژەبۆکراوەکە بەست، کە لەو دەڤەرە ناسراوبوو. زۆر جاریش بەویستی خۆی لە شوێنێک بۆ شوێنێکی تر گواستبوویەوە.

دوای ئەوەی ئۆتۆمبێلەکە مەودایەکی بڕی، لە ڕێگادا تووشی ئەرمەنەکەی دووەم هاتن -وەک پێشتر ئاماژەمان بۆکرد-، ئەویش شادومانی خۆی نیشاندا بۆ ئەم ڕێککەوتەو داوای سوارکردنی کرد بەبیانووی ئەوەی گوایە چەند کاروبارێکی لەو ناوانە هەیە. بەم شێوەیە شێخ زاری بەتەڵەوەبوو، دوای ماوەیەک دیتی ئۆتۆمبێلەکە بۆ ئەو ئاراستەیەی ئەو مەبەستی بوو ناڕوات، هەروەها لە هەڵسوکەوتی ئەم هەردوو پیاوەدا گومانی کەوتە دڵەوەو، بۆی یەکلابووەوە کە ئیتر رووبەرووی مەترسی دەبێتەوە. هەلی خۆدەربازکردنیشی نەبوو لە دەست ئەم هەردوو پیاوە، نەخاسمە دوای ئەوەی بۆی روونبووەوە کە (ئاگرو ئاسن(*))یان لایە، لە کاتێکدا خۆی دەستبەتاڵ و بێ چەکە، ئۆتۆمبێلەکەش بەبێ وەستان ڕێگای دەبڕی. بەم شێوەیە خۆی دا بەدەست ئەمری واقیع و ملکەچی ویستی ئەم پیاوە ستەمکارانەی کرد، تاکو گەیاندیانە قەزای شەنگار (سنجار)و، لە رۆژی (٣)یەمی مانگی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩٢٧) دایانەدەست حکومەت، (قایمقامی ئەوسای قەزاکە «یوسف نەمرود رەسام»بوو -کە راوێژکاری فەرمانداره ئینگلیزەکەی وڵات بوو لە رۆژانی داگیرکاریەتیدا- لێیانی وەرگرت)، لە شەنگاریشەوە بەدەستبەستراوی نێردرایە موسڵ، لەوێشەوە رەوانەی بەغدا کرا.

بەمە بۆمان روون دەبێتەوە کە شێخ زاری لە لایەن (عەرەبێک)ەوە نەگیراوە وەک «سێر ئارنۆڵد وڵسن» باسی لێوە کردبوو، بەڵکو لە لایەن ئەرمەنێکی پەناهێنەرەوە، هەر دوای ئەوەی بەهەواڵی خەڵاتە گرانبەهاکەی

(*) [لەوانەیە مەبەست لە (ئاگرو ئاسن) چەک و ئۆتۆمبێل بێت- وەرگێڕ]

زانیبوو ئەرکی دانانەوەی تەڵەکەی گرتە ئەستۆ. دوای وەرگرتنی خەڵاتەکەش یەکسەر عیراقی بەجێهێشت، دەشڵێن ئێستا لە میسر نیشتەجێیە.

شێخ زاری لە بەردەم دادگادا

دادگاییکردنی خوالێخۆشبوو شێخ زاری لە بەغدا لە بەرامبەر دادگای باڵای سزا بەڕێوەچوو، کە دادوەرێکی ئینگلیز سەرۆکایەتیی دەکرد، لە (٣٠)ی کانوونی دووەمی ساڵی (١٩٢٨) بڕیاری لەسێدارەدانی درا، داوتریش بڕیاری سزاکەی بۆ بەندکردنی هەتاهەتایی گۆڕدرا. بەڵام رۆژگار بواری بەشێخ زاری نەداو لە یەکەم شەوی مانگی شوبات، واتە دوای دوو رۆژ لە دەرچوونی بڕیاری سزاکە، لە نەخۆشخانەی پاشایەتی لە بەغدا -کە بەهۆی نەخۆش کەوتنی بردرابووە ئەوێ- کۆچی دوایی کرد.

دوای ئەوەی هەواڵی گیان لەدەستدانیشی لە بەغدا بڵاوبووەوە، جەماوەرێکی زۆر بەرەو نەخۆشتخانەکە رۆیشت و تەرمەکەیان هەڵگرت و، پرسەیەکی شایستەو لە شێوەی خۆپیشاندانێکی گەرم و گوڕی پڕ لە هاوارو ناڵەی دڵگەرمی میللییان بۆ سازکرد تاکو گەیاندیانە دوا مەنزڵگای لە گۆڕستانی شێخ مەعروف ئەلکەرخی و لە تەنیشت گۆڕی شێخ داوود ئەلزاهری نێژرا. رۆژنامە نیشتمانییەکانی بەغدا، لە پێش هەمووشیانەوە رۆژنامەی (الاستقلال)، کە تێکۆشەری خوالێخۆشبوو عەبدولغەفوور ئەلبەدری خاوەنی بوو، لاپەڕەکانی پڕبوون لە رەشایی، وەک پرسەو رێزلێنانێک لە گیانی ئەم پاڵەوانە دلێرە.

جیاوازی گێڕانەوەکان

دەربارەی بکوژانی کۆلۆنێل لیچمان و ئەو شوێنەی لێی کوژراو ئەو کەسەی لەگەڵی کوژرا

لە لاپەڕەی (١٦٥)ی پەرتووکەکەی «مس بیل»دا کە بەناوی (تاریخ العراق القریب)ە، لە بارەی بڵاوبوونەوەی پەشێوی و شپرزەبوونی ئاساییش لە دەرەوەی سنووری بەغدا هاتووە:

(... کۆلۆنێل لیچمان بووە نێچیرێک بۆ ئەو رق لێبوونەوەیەی کە لەنێو دەروونی بەرچاوترین شێخی ئەو خێڵانەی لەسەر رێگای (فەلوجە)بوون دەخولایەوە، کە ناوە ناوە لیچمان سەردانی دەکرد لەنێو رەشماڵەکەیدا، کوڕەکەی شێخ بۆسەیەکی بۆ نایەوەو هەرکە لە خێمەکە هاتەدەر کوشتی).

وەرگێڕی پەرتووکە ناوبراوەکە، مامۆستا جەعفەر خەیات، بۆچوونی خۆی لەسەر بەرچاوترین شێخی خێڵەکان دەربڕی و، گوتی: ئەو، خوالێخۆشبوو «شێخ زاری ئەلمەحمود»ەو شێخی خێڵی (زەوبەع)ە. سەبارەت کوڕەکەشی، گوتی: شێخ خەمیسی کوڕی زاری یە.

لە کاتێکدا (بەگداد تایمز) کە گوزارشتی لە راوبۆچوونی ئینگلیزەکان دەکرد، ئەوکات رایگەیاندبوو کە لەوکاتەی کۆلۆنێل لیچمان لە میوانداریەتی شێخ زاری بوو، لەو شەوەی کە لەنێو خێمەکەیدا نووستبوو لەناوبردرا.

مامۆستای رێزدار «عەلی بارزگان»یش لە لاپەڕەی (١٦٨)ی پەرتووکەکەی (الوقائع الحقیقیة)دا نووسیبووی کە کۆلۆنێل لیچمان لەنێو دیوەخانەکەی شێخدا سووکایەتی بەشێخ کردبوو، بەڵام رەتی کردەوە لە دیوەخانەکەیدا کوژرا بێت، بەڵکو روونی کردەوە کە شێخ زاری خۆی و هەندێک لە کەسانی خانەوادەکەی لەگەڵ لیچمان رۆیشتن، تاکو گەیشتنە بەر دەرگای (خان)ەکە، ئەوسا یەکێکیان تفەنگەکەی ئاراستەکردو گوللەیەکی پێوەناو کوشتی. بەڵام ناوی بکوژەکەی نەهێناوە.

«شێخ فەریق مزهر ئاڵ فیرعەون»یش لە لاپەڕەی (٣١٠)ی بەرگی یەکەمی پەرتووکەکەی (الحقائق الناصعة)دا گوتبووی لیچمان لەنێو ئەو مەخفەرەی کە نزیکەی (١٠٠) مەترێک لە (خان)ەکەوە دووربوو کوژرا.

مامۆستای رێزدار «عەبدولرەزاق ئەلحەسەنی»یش لە لاپەڕەی (١٦١)ی پەرتووکەکەی (الثورة العراقیة الکبری)دا نووسیویەتی کە کوشتنەکە لەنێو (خان النقطة)دا روویداوە.

بەڵام خوالێخۆشبوو مامۆستا «سلیمان فەیزی» لە لاپەڕەی (٢٥٨)ی پەرتووکەکەی (في غمرة النضال)دا دەڵێت: داگیرکردنی (تەلەعفەر) بەیارمەتی شێخ زاری و هەردوو کوڕەکەی خامس و سلیمان بوو، هەر لەوێش کوشتارگە بەناوبانگەکە روویدا کە کۆلۆنێل لیچمان ی تیادا کوژرا.

من دەڵێم: ئەم گێڕانەوەیە نامۆیە تەنها خوالێخۆشبوو مامۆستا سلێمان فەیزی باسی کردووە، هەروەها لە باسکردنی هەندێک لایەنی تری کە ببوونە هۆی ئەو (غمرة(*))ەیە لایداوە. لە بارەی بکوژی «کۆلۆنێل لیچمان»یش، ئەوە هەر یەک لە شێخ مەهدی ئەلبەسیر و مامۆستا جەعفەر خەیات و رۆژنامەی (بەگداد تایمز) کۆکبوون لەسەر ئەوەی کە بکوژەکە شێخ خەمیسی کوڕی شێخ زاری یە.

بەڵام شێخ [مەهدی] ئەلبەسیر ئەوەی بۆ زیاد کردبوو، کە باوکەکەش بەشداری کوڕەکەی کردووە لەم کوشتنەدا.

بەڵام مامۆستا ئەلحەسەنی گوتبووی کە بکوژەکەی سلیمانی کوڕی شێخ زاری و هەردوو ئامۆزاکەی «سگەب»و «سعەب»بوونە، هەمووشیان لوولەی دەمانچەکانیان ئاراستەی سەری کۆلۆنێل لیچمان کردو تەقەیان لێکردو کوشتیان.

«شێخ فەریق مزهر»یش هاوڕابوو لەگەڵ مامۆستا ئەلحەسەنی لەوەی کە

(*) [(غمرة) وشەیەکی عەرەبییە واتە (گەرم وگوڕی/شادومانی)- وەرگێڕ]

بکوژەکەی لیچمەن «سلیمان» و«سعەب»بوون، بەبێ ئەوەی ناوی «سگەب» بهێنێت، بەڵام ناوی هەر یەکێک لە «سلیبی کوڕی مجباس» و«دەحام کوڕی فەرحان»ی بۆ زیاد کردن.

لایەنی جیاوازیش لە بارەی ئەو کەسەی لەگەڵ کۆلۆنێل لیچمان کوژرابوو بەم شێوەیە بوو:

ڕۆژنامەی (بەگداد تایمز) گوتبووی کوژراوەکە شوفێری ئۆتۆمبێلەکەی بوو، کە ڕۆڵەیەکی عەرەبە. لە کاتێکدا ئەلحەسەنی ناوی شوفێرە کوژراوەکە بە«حەسەن» ناودەبات و دەڵێت کابرایەکی (هیندی)یە. ئێمەش لەگەڵ ڕێزدار ئەلحەسەنی کۆکین کە ناوی شوفێرە کوژراوەکە «حەسەن»ە، بەڵام هیندی نییە، هەروەها عەرەبیش نییە وەک (بەگداد تایمز) باسی لێوە کردبوو. بەڵکو ئەم «حەسەن»ە کوردە، لە کوردەکانی ئازەربێجانی ئێرانە، لە ماوەی فەرمانداریەتی «کۆلۆنێل لیچمان»یش لە موسڵ لە گشت هاتوچۆکانی لەگەڵیدا دەمان بینی، لە هەرەتی لاویەتی و گەنجیدابوو

پێرست

- ڕوونکردنەوەیەک 5
- پێشکەشکردن 7
- وتەی بڵاوکەرەوە 13

وتاری یەکەم:

ڕووداوەکەی شێخ سەعیدی بەرزنجی لە موسڵ 15
- هۆکارەکانی - وردەکارییەکانی - دەرەنجامەکانی 14
- شتێک لەبارەی ڕەوشتی خەڵکی موسڵ پێش نیو سەدە 17
- کورتە باسێکی ناوچەی باب ئەلتۆپ 20
- پریشکەی ئاژاوەکە لە باب ئەلتۆپ 22
- هەڵوێستی موسڵ (موسڵییەکان) لەم ڕووداوە دەڵتەزێنانەدا 28
- دەنگدانەوەی ڕووداوەکان لە کەرکوک و سلێمانی 29
- ڕێوشوێنی ڕەشید پاشای والیی موسڵ 31
- ئاریشەکە ڕامانی گەرەکە!! 32

وتاری دووەم:

شێخ عەبدولسەلامی دووەم کوڕی شێخ محەمەد بارزانی 35
- شوێنی نیشتەجێبوونی بارزانییەکان 35
- واتای بارزان 35
- شێخ تاجەدین و نەوەکانی 36
- هۆکارەکانی ڕق هەڵسانی تورکە عوسمانییەکان لە شێخانی بارزانییەکان 38
- سیاسەتی گشتی لە هەردوو سەردەمی ئیتیحادیەکان و ئیتیلافیەکاندا 42
- شێخ عەبدولسەلام قوربانیی جیاوازییە ڕەقەکانی حزبی و سیاسی 44
- چیرۆکی پەنابردنی سەفوەت بەگ بۆ لای شێخ عەبدولسەلام 46
- سلێمان نەزیف داوا لە شێخ عەبدولسەلام دەکات سەفوەت بەگ بەدەستەوە بدات 48
- دوایین وێستگە چۆن شێخ عەبدولسەلام دەستگیرکرا 49
- سلێمان نەزیف دەچێتەدەرەوە بۆ چاوپێکەوتنی شێخ عەبدولسەلام 53

– لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ سێ لە یاوەرانی 53
– سیماو روخساری شێخ عەبدولسەلام 56

وتاری سێیەم:

– شێخ زاریی زەوبەعی 57
– کوژرانی کۆلۆنێل لیچمان 58
– کۆلۆنێل لیچمان کێیە! 60
– ئەو رووداوە پڕ مەترسیانەی لە موسڵ رووبەڕووی کۆلۆنێل لیچمان بوونەوە 62
– کۆلۆنێل لیچمان لە ناوچەی دلێم 66
– چۆنیەتی گیرانی شێخ زاری 69
– شێخ زاری لە بەردەم دادگادا 72
– جیاوازی گێڕانەوەکان دەربارەی بکوژانی کۆلۆنێل لیچمان و... 73

ژێدەرەکان:

١- ابراهيم خليل أحمد: التأريخ والمؤرخون الموصليون المعاصرون، بحث ضمن موسوعة الموصل الحضارية، ج ٥، الموصل- ١٩٩٢.
٢- شاكر خصباك: الكرد والمسألة الكردية، منشورات الثقافة الجديدة، بغداد- ١٩٥٩.
٣- عبدالمنعم الغلامي: أسرار الكفاح الوطني في الموصل ١٩٠٨-١٩٢٥، مطبعة شفيق، ج ١، بغداد- ١٩٥٨.
٤- عبدالمنعم الغلامي: ثورتنا في شمال العراق ١٩١٩-١٩٢٠، مطبعة شفيق، ج ١، بغداد- ١٩٦٦.
٥- عزيز شريف: المسألة الكردية في العراق، (دون مكان)، ١٩٨٧.
٦- فاضل البراك: مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة، مطابع دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد-١٩٨٩.